

BIRTOK ÉS BIRTOKLÁS
A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

KÖZLEMÉNYEK SZÉKESFEHÉRVÁR TÖRTÉNETÉBŐL

SOROZATSZERKESZTŐ
CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF

Árpád-ház Program

A KÖTET MEGJELENÉSÉRE AZ ÁRPÁD-HÁZ PROGRAM
KERETÉBEN KERÜLT SOR.

BIRTOK^{ÉS} BIRTOKLÁS

A KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁGON

KONFERENCIA SZÉKESFEHÉRVÁRON
2018. OKTÓBER 4.

BIRTOK ÉS BIRTOKLÁS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

SZERKESZTŐ
ZSOLDOS ATTILA

KIADÓ
VÁROSI LEVÉLTÁR ÉS KUTATÓINTÉZET

SZÉKESFEHÉRVÁR, 2020

ISSN 1217-6311
ISBN 978-963-8406-24-8

© VÁROSI LEVÉLTÁR ÉS KUTATÓINTÉZET, 2020
© SZERZŐK, 2020

TILOS A KIADVÁNY BÁRMELY RÉSZÉT VAGY EGÉSZÉT ELEKTRONIKUS RENDSZERBEN
RÖGZÍTENI, TÁROLNI VAGY LEMÁSOLNI A KIADÓ, ILLETVE A JOGTULAJDONOSOK
ELŐZETES ENGEDÉLYE NÉLKÜL!

TARTALOM

TRINGLI ISTVÁN

Birtokvédelem a középkori Magyarországon

9

SZŐCS TIBOR

Az Árpád-kori birtokperек és a földeskü

37

ZSOLDOS ATTILA

A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában

73

NEUMANN TIBOR

Az első liptói regisztrum – egy Károly-kori birtokrendezés Liptó megyében

93

WEISZ BOGLÁRKA

Bánya és birtok.

Egyházi és világi magánbirtokok ércbányái az Árpád- és Anjou-korban

117

KÁDAS ISTVÁN

Három tárnoki város birtokpolitikája a középkor végén

135

KERTÉSZ BALÁZS

A székesfehérvári káptalan középkori birtokai Fejér megyében

149

REICH SZABINA—SKORKA RENÁTA

Belvárosi ingatlanok a fehérvári polgárok kezén a középkorban

199

ELŐSZÓ

A székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet 2014-ben indította el azt a rendezvénysorozatot, amelynek nem titkolt célja, hogy egyfajta felkészülésként szolgáljon a 2022-re tervezett, II. András király korával, s azon belül is kiemelten az 1222-ben kiadott Aranybullával foglalkozó konferenciára.

A 2018-ban tartott konferencia vezérfonala a birtok és birtoklás szerteágazó témaköre volt. A választást ez alkalommal nem egy 800 évvel ezelőtti történeti esemény — valamely nagyobb királyi adomány vagy éppen egy nevezetesebb birtokper — indokolta, hanem annak hiánya. A történeti köztudatban II. András alakjához elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik a király tékozlóan bőkezű adományainak felemlegetése, ám éppen 1218 példája a legkevésbé sem alkalmas ennek a vélekedésnek az alátámasztására. Megvan ennek, persze, a maga oka: a király az előző esztendőben, mielőtt elindult volna szentföldi hadjáratára, egyezsége jutott birtokpolitikája egyik elszánt ellenfelével, János esztergomi érsekkel, s ennek következtében adományozási gyakorlatában számos jelentős változás figyelhető meg a továbbiakban.

II. András birtokpolitikájának ezen módosulása felkínálta a lehetőséget arra, hogy a birtok és a birtoklás kérdéseit állítsuk konferenciánk középpontjába. A középkorból ránk maradt források túlnyomó többsége közvetlen kapcsolatban áll a földbirtoklással, nem csodálható tehát, ha a korszak kutatóiban kialakult az a — nagyon is megalapozottnak mondható — benyomás, mely szerint a középkori magyar nemes elsősorban földbirtokos volt, életének középpontjában a földbirtok és annak ügyei álltak.

A pusztá földterület jogi eljárások és szokások révén vált földbirtokká, mely egyfajta intézménynek tekinthető immár, érthető tehát, hogy a középkor aprólékos gonddal dolgozta ki és tartotta karban ezek rendszerét, szükség szerint módosítva annak egyes elemeit. Magától értetődik, hogy évszázadokkal a földhivatal és a telekkönyv modern intézményei előtt a királyi hatalom tartotta rajta a szemét azon, hogy kinek és milyen jogon van a kezén földbirtok, időről időre beavatkozva a kialakult birtokviszonyokba, gyakran — s olykor nem is titkolt — politikai szempontokat követve. Az sem meglepő különösebben, hogy mindeközben megkülönböztetett figyelemben részesítette az uralkodó azon földbirtokokat, amelyek felszíne alatt értékes ásványkincsek rejtőztek. A kötet tanulmányainak olvasásában előrehaladva világgossá válik ugyanakkor, hogy a földbirtoklás kérdése — ha a nemességnél talán kisebb mértékben is — a városok életében szintén szerepet játszott, s kedvező esetben akár birtokszerző stratégiáik is felderíthetőek. Az egyházak földbirtoklását mindenkor sajátos vonások jellemezték, ezek azonosítására azonban csak azt követően lehet sort keríteni, ha szívszűz kutatómunka tárja fel egy-egy intézmény pontos birtokállományát, mint történt az a Székesfehérvár — és az egész Magyar Királyság — történetében kiemelkedő szerephez jutó egyházi intézmény Fejér megyei birtokai esetében. A középkori birtoklás kérdéseit megelevenítő körképet színes részletekkel gazdagítja a városi ingatlanok vizsgálata: a régész és a történész együttműködése eredményeként immár azonosíthatóakká váltak a középkori Székesfehérvár polgárságának elitjéhez tartozók lakóhelyeiben bekövetkezett módosulások.

Köszönettel tartozunk végül mindazon személyeknek és intézményeknek, akik és amelyek anyagi támogatást nyújtva vagy bármely más módon hozzájárultak a konferencia megszervezéséhez és az ott elhangzott előadások alapján készített tanulmányokat közreadó kötet kiadásához.

Óbuda–Székesfehérvár, 2020. október 28.

Zsoldos Attila

SZŐCS TIBOR¹

AZ ÁRPÁD-KORI BIRTOKPEREK ÉS A FÖLDESKÜ

„A nemes megszokta, hogy ne egyénnek, hanem az atyafiság részének, véreivel mintegy azonosnak tekintse magát, és amennyiben otthon maradt, életének egész horizontját a közös vagyon őrzése, gyarapítása és a vele kapcsolatos civódások töltötték be.”

A fenti sorokat Engel Pál a 14. századi nemességről mondta el egy az 1980-as évek végén tartott előadásában,² de nyugodtan érvényesnek tekinthetjük az Árpád-kor utolsó évszázadára vonatkoztatva is. A fennmaradt okleveles anyag ugyanis igen nagy arányban tartalmaz peres ügyeket, amelyeken belül kiemelt helyet foglaltak el a birtokperек már a 13. században is. Ez felvetheti ugyan a kérdést, hogy nem csak a források egyoldalúságából adódó érzéki csalódás-e arra gondolni, hogy a pereskedés akkoriban sokkal szervezettebben tartozott hozzá egy korabeli nemes életéhez. A válasz egyértelműen az, hogy nem. Tény, hogy a pereskedések során elnyert vagy megvédett jogokat biztosító iratokat nagyobb számban őrizték meg a családi levéltárak, de a fennmaradt peres dokumentumok száma még ezt figyelembe véve is egyértelműen nagyobb, mint amennyit manapság pereskedik valaki. Némileg szélsőséges példaként álljon itt Győr nembeli István fia (Óvári) Konrád életútja. Konrád hosszú időt élt meg, 1239-ben bukkan fel először a forrásokban, 1299-ben még élt, és csak 1302-ben említik először elhunytként.³ Sokat pereskedett különféle hatóságok előtt, és a Révay család levéltára elég sok, vele kapcsolatos dokumentumot megőrzött, noha bizonyosan nem az összeset. Az 1254 és 1300 közötti szűk fél évszázad során legalább 50 olyan oklevél maradt ránk, amely őt is érintő peres ügygel foglalkozik, és ezekben 28 különálló pert tudunk elkülöníteni.⁴ Vagyis — némi forráspusztulással is

1 A szerző az MTA TKI HIM–SZTE–MNL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa.

2 Írott változatát lásd *Engel Pál*: Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In: *Uő*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok) Budapest 2003. 309.

3 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III. Budapest 1900–1901. (egy kötetes reprint: 2004.; innen az oldalszámok) 550–551., *C. Tóth Norbert*: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Piliscsaba] 2001. 60–63., *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Budapest 2011. 319.

4 1254: Hazai okmánytár I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 78., lásd még *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V*. Hrsg. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Erich Reiter. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) Graz–Köln–Wien 1955–1999.

számolva — Konrád legalább 30 perben vett részt al- vagy felperesként élete folyamán, és ezek közül kilenc egyértelműen birtokper volt, a maradék kétharmad károkozási ügyben zajlott, vagy a forrásból nem állapítható meg a per tárgya. Úgy tűnik, hogy Konrád kifejezetten otthonosan mozgott a perek világában, és szerette különféle ügyeit országos nagybírók (lehetőleg a király vagy helyettese, illetve a nádor) elé vinni, így ez a szám nem vonatkoztatható egy „átlagos” magyar nemesre. Azt azért elmondhatjuk, hogy pert folytatni, ha nem is volt mindenkinél olyan gyakori, mint Konrád esetében, a középkorban sokkal inkább hozzátartozott a mindennapokhoz, mint manapság. Megkockáztathatjuk, hogy egy birtokos nemes, ha megélt egy bizonyos életkort, és eljutott odáig, hogy család fő legyen öröklött nemzetségi birtokokkal, akkor élete folyamán szinte biztosan szembekerült egy-két, birtokot érintő peres eljárással, ha nem al- vagy felperesként, akkor legalább tanúként, eskütársként vagy fogott bírói minőségben.

Ha ennek a korszaknak a birtokpereit szeretnénk áttekinteni, először is tisztázni kell, hogy mi tarthatott a birtok fogalma alá. A „birtok” (*possessio*) egy szerves, összetett egység volt, és bár az Árpád-korban nem egyszer csak a *terra* (’föld’) szóval hivatkoztak rá, nem korlátozódott kizárólag egy vagy több földterületre. Nevét a korai időkben sokszor a legjellemzőbb településéről kapta, amin többnyire egy központként szolgáló udvarhely vagy csak udvarház-hely volt,⁵ amihez egyéb föld vagy földek tartoztak (nem feltétlenül földrajzilag összefüggő módon). Ha a földön borszőlőt termesztettek, akkor azon részére szinte mindig „szőlő”-ként (*vinea*) hivatkoztak, megkülönböztetve a mezőgazdasági célú szántóföldtől.⁶ A birtok egyéb haszonvételekkel is rendelkezett, amelyeket az adományok során —

(a továbbiakban: UB) II. 340., 1258: Árpád-kori új okmánytár I–XII. közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VII. 487., XI. 444., (1258–1282 k.): HO VI. 161–162., keltére lásd Szőcs Tibor: *Damus pro memoria*-oklevelek. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) Budapest 2017. (a továbbiakban: DPM) 93. sz., (1271–1302 k.): ÁÚO X. 432–433., (1272–1290 k.): UB II. 226., (1273): UB II. 43–44., 47., 71., (1273–1289 k.): ÁÚO X. 457–458. (keltére: DPM 117. sz.), (1274–1286 k.): ÁÚO X. 442. (keltére: DPM 114. sz.), 1275: UB III. 282., vö. UB II. 75–76., (1276): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 2723. sz. (kiadás is), (1277 vagy 1299): ÁÚO X. 458. (keltére: DPM 70. sz.), 1279: UB II. 137–138., (1279): HO VI. 238–239. és Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szőcs Tibor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) Budapest 2012. (a továbbiakban: RP) 196. sz. (kiadás is), (1282): Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Budapest 2008. (a továbbiakban: RD) 139. sz. (kiadás is), lásd még ÁÚO XII. 372–373., (1282): UB II. 159., (1283): UB II. 68–69., 69., folytatását lásd UB II. 67–68. (keltükre: DPM 103. sz.), (1284): UB II. 180., (1284–1297 k.): ÁÚO X. 434. (keltére: RP 277. sz.), 1290–1300 közötti hosszú persorozata Lőrinc fia „Bakó” Miklóssal Kopács nevű, Baranya megyei birtoka ügyében: 1290: ÁÚO X. 441–442., 1291: DPM 134. sz. (kiadás is), ÁÚO X. 435–436., (1291–1292 k.): HO VI. 256–257., 1299: ÁÚO XII. 642., (1300): ÁÚO X. 415. (keltére: Zsoldos A.: *Archontológia* i. m. 133.), (1290–1300 k.): Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 47 824., 1292–1296 közötti ügye a veszprémi püspökkel: (1292): HO VI. 391. (keltére: DPM 138. sz.), 1293: HO VII. 305., (1294–1295 k.): DPM 170. sz. (kiadás is), 1295: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 200 743., 1296: RA 4049., 4050., 4058., 4064. sz-ok (mind a négy esetben kiadás is), vö. az ügy előzményeként 1288: ÁÚO XII. 474., 1293: ÁÚO XII. 549–550., 1295: ÁÚO X. 186–187., 1295: ÁÚO XII. 577–578., (1295): ÁÚO XII. 512–513. (keltére: RP 260. sz.), 1297: ÁÚO XII. 613–614., (1297–1300 k.): UB II. 330., 1298: ÁÚO XII. 624–625., (1299): DF 259 733.

5 Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. H. n. [Budapest] 1998. 210–215.

6 Pl. 1222: cum terris et vineis — HO V. 10., 1249: cum decem iugeribus terrarum et vineis suis in villa Kal — HO VI. 50., 1270: sexaginta iugera terrarum simul cum locis vinearum — ÁÚO III. 238., (1274.) szept. 2.: villam Epel, sive terram cum vineis — Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Szerk. Knauz Nándor, Dedek Crescens Lajos, Dreska Gábor et al. Strigonii–Budapestini 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 264. (keltére: RA 2544. sz.) stb.

bár sokszor csak általánosságban — fel is soroltak. Ilyen haszonvételeket jelenthettek az erdők, rétek (kaszálók, legelők), és különféle vizek használati joga,⁷ illetve a részét képezhették mások számára is fontos utak.⁸ A vizekhez tartozhattak halászó-⁹ és malomhelyek.¹⁰ Az értékesebb, és már korántsem magától értetődő haszonvételek közé tartoztak a különféle királyi jövedelmeknek számító jogok, például a birtokon létesített vámhelyek. Ezek azonban sosem jártak maguktól, a király adományozta őket, és előfordult, hogy az adomány után már a birtok szerves részét képezték, így éppúgy a birtokkal együtt öröklődtek, mint a földek vagy az erdők.¹¹ E tartozékok mellett a korai prédiumpokhoz hozzátartoztak az ott élő és attól saját akaratukból el nem idegeníthető szolgacsádok (*mansiok*) is.¹²

Birtokperек a 12. század első harmadától kezdve jelennek meg a forrásokban, és — amennyire rálátásunk van a folyamatra — jellegükben és lezajlásukat tekintve nem különböztek az egyéb perekétől.¹³ Azok közé az ügyek közé sorolták ezeket, amelyek a világi bíróságok hatáskörébe tartoznak, még akkor is, ha a világi mellett az egyház is érintett volt benne, ezt *expressis verbis* még az 1233. évi beregi egyezmény is kimondta.¹⁴ A per többnyire panasztétellel és idézéssel kezdődött a bíró színe előtt. Az idézést kezdetben pecsétküldéssel a peres fél és a maga mellé vett bírói poroszló végezte, a 13. század közepétől kezdve pedig a bíró embere egy hiteleshely tanúságával idézett. Az idézés az alperes birtokán történt, ami kiváltsága is volt a nemeseknek, és többszöri sikertelenség¹⁵ esetén nyilvános

- 7 Az erdőkre lásd pl. Szabó Péter: Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest 2008. 317–339. A vízgazdálkodásra összefoglalóan lásd Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon i. m. 341–361.
- 8 Szilágyi Magdolna: Utakról és utazókról. Középkori magyar királyok intézkedései az utakról és az utazókról a 11–14. században. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2017. 292.
- 9 A halászatra lásd Ferenczi L.: Vízgazdálkodás i. m. 347–351.
- 10 Malmokra általában lásd Ferenczi L.: Vízgazdálkodás i. m. 351–356. A malmokkal kapcsolatos perekre lásd Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: Uő: Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez. H. n. [Budapest] 2017. 61–67. Az Árpád-kori vízimalmok említéseinek adattárát lásd Vajda Tamás: Okleveles adatok Árpád-kori vízimalmokról. In: Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai. Szeged 2005. 193–220.
- 11 Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak) Budapest 2013. 23–27. Megjegyzendő, hogy gyakoriak voltak a birtok tartozékát nem képező, hanem attól független vámok is, amelyek tulajdonjoga általában egy kézben egyesült, de nem kötelezően.
- 12 Bolla I.: Jogilag egységes jobbágyság i. m. 223–226.
- 13 A középkori peres eljárások lefolyására (nem csak birtokperек esetében, hanem általánosan) lásd Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog története az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899. 145–450., Holub József: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs 1929. 233–276., Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok) Budapest 2000. 322–340., Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. 2. bőv. kiad., kiegészítő jegyz. Béli Gábor. Zalaegerszeg 1996. 51–81. (a vonatkozó rész Bónis Gy. munkája), Blazovich László – Géczy Lajos: A Telegdiek pere 1568–1572. (Dél-alföldi évszázadok 6.) Szeged 1995. 7–19., Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. (Dialóg Campus Tankönyvek) Budapest–Pécs 1999. 269–284. Kifejezetten a középkori birtokperек lefolyásának általános elveit ismerteti: Varga János: Földeskü. (Akadémiai székfoglaló előadás). Agrártörténeti Szemle 50–51. (1998–1999) 99–112.
- 14 MES I. 295.
- 15 Hogy pontosan hány sikertelen idézés után rendelték el vásári proklamációt, annak száma időben és pertípustól függően változó volt, lásd Hajnik I.: Perjog i. m. 198–199.

vásári kikiáltást is elrendelhettek (a nyilvános kihirdetést csak Mátyás szüntette meg 1486-ban). A késő középkorra jellemző rövid, egyszeri határidős perbehívás¹⁶ az Árpád-korban még nem létezett. Sikeresnek tekintett idézés esetén is gyakran előfordult, hogy az alperes (ritkábban a felperes) nem jelent meg a kitűzött határrapra, ekkor a bíró elhalasztotta a pert egy következő nyolcadra, bírsággal sújtva a meg nem jelent felet (felperes esetén eltöltve a per folytatásától is a bírság ki nem fizetéséig). A magasabb szintű bíróságokon az Árpád-korban és a 14. század első harmadában többnyire egy hetet vártak a kitűzött határraphoz képest, és a nyolcadik napon állították ki a bírságlevelet. Az egy héten belüli megjelenés olyannyira egyenlőnek számított a határrapon való megjelenéssel, hogy Boccasini Miklós pápai legátus egyenesen az ország szokásjogaként (*consuetudo regni Hungariae*) írta le 1302-ben azt, „hogy a bíróságra idézettek közül senki nem tartozik a bíró színe előtt [...] megjelenni, csak a neki terminusként kitűzött nap pontos idejének elmúltá után”.¹⁷ Ha mindkét fél — személyesen vagy képviselő útján — megjelent, akkor elkezdődhetett a per, amelyet így is igen sok további halasztás terhelhetett. Ezek többnyire az alperes részére adott határidők voltak a saját állításának bizonyítására, de a pert elhalaszthatták a felektől függetlenül is, „technikai” okokból, például bírói illetékesség hiányában, vagy mert hadba hívás idején országos perhalasztásokat rendeltek el a hadoszlás utáni időre. A sok perhalasztás olyan mértékben elhúzhatta az eljárást, hogy előfordult, a felek maguk állapotok meg a további perhalasztás tiltásáról, vagy az egyik fél eszközölt ki a bírótól egy további perhalasztást tiltó ígéretet. A 14–15. században már több olyan törvény is született, amelyek kifejezetten a birtokperек esetében a perhalasztások számát és kiszabhatóságát szabályozták.¹⁸ A per végső döntését nem mindig a bíró hozta meg, nem egyszer a felek vagy egymás között megegyeztek, vagy — bírói engedéllyel — fogott bírák (vagyis általuk felkért „civilék”) elé utalták ügyüket. A fogott bíráskodás nem a bíró színe előtt zajlott, hanem egy semleges helyen, rendszerint egy hiteleshely területén, annak tanúságával, és a döntésről szóló oklevelet az eredetileg kijelölt bíróval is jóváhagyatták.

Birtokperekben az összes bizonyítási mód előkerült. Maga a bizonyítás az Árpád-korban két szakaszból állt: valamiféle tanúbizonyosság meghallgatásán, és utána az egyik felet vagy a tanúkat konkrét bizonyításra kötelezték. Tanú kezdetben élő személy volt, például poroszló vagy birtokszomszéd, ké-

16 Hajnik I.: Perjog i. m. 201–203.

17 1302. máj. 22.: quod nullus ad iudicium evocatus teneatur coram iudice [...] nisi post lapsus certi temporis a die sibi assignati termini in iudicio comparere — MES II. 510., Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV. (1301–1331), XVII–XXXVIII. (1333–1354), XL. (1356), XLII. (1358), XLVI–L. (1362–1366). Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged 1990–2019. (a továbbiakban: AOKI) I. 223. sz.

18 Már a III. András 1298. évi törvényéhez csatolt cikkelyek között is találhatóak olyan rendelkezések, amelyek tiltották az indokolatlan perhalasztást. Ezek keltezése vitatott, III. András korától kezdve a 14. század első harmadán át egészen a 15. sz. elejéig (az álláspontokat áttekinti, 15. század eleji keltezést javasolva Engel Pál: Az „1300 körüli” tanácsai határozat keltezéséhez. In: *Uő*: Honor, vár, ispánság i. m. 638–648.). Birtokperек esetén legfeljebb három perhalasztást engedélyezett I. Lajos 1351. évi törvényének 25. cikkelye: Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest 1976. (a továbbiakban: DRH 1301–1457.) 138. Birtokperек halasztására vonatkozó egyéb, 15. századi rendelkezések: 1439. 32. tc.: DRH 1301–1457. 298., 1464. 8. tc.: Decreta Regni Hungariae 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 19.) Budapest 1989. (a továbbiakban: DRH 1458–1490.) 144.

sőbb lehetett írásbeli is, amikor egy oklevél tanúskodott. De fontos megjegyezni, hogy ezek állítása önmagában nem volt elég, az oklevél állítása sem, az Árpád-kor utolsó évtizedeit leszámítva. Ha tehát valaki bemutatott egy oklevelet a maga igaza mellett a 13. század közepén, akkor azt csak szavahihető tanúnak tekintették, de az igazát valamilyen módon még bizonyítani kellett.¹⁹ Ez a bizonyítás lehetett istenítelet (a 13. század közepétől leginkább párbaj), vagy eskü.²⁰ Az eskü letétele többnyire arra hárult, akinek a tanút (akár egy bemutatott oklevelet) nagyobb súlyúnak ítélték. Birtokperekben pedig kialakult az eskü egy különleges fajtája: a földeskü (*iuramentum terre* vagy *iuramentum super terram*).²¹

A földeskü több tekintetben is különleges volt, így több jogtörténész és néprajzzal foglalkozó kutató figyelmét felkeltette. A 19. század közepétől kezdve először a néprajz képviselői foglalkoztak a témával,²² illetve az irodalomtörténészek.²³ Utóbbiak Arany János egyik balladája (*A hamis tanú*) miatt, amely egy köröstarcsai néphagyományt dolgozott fel egy határperben hamisan tanúskodó személyről, aki aztán elnyerte büntetését.²⁴ A jogtörténetírás képviselői közül Hajnik Imre foglalta először össze a földeskü sajátosságait,²⁵ és a 20. században a jogtörténet²⁶ mellett néprajzi és agrártörténeti²⁷ szempontból is kitértek rá hosszabb-rövidebb formában. 1999-ben Varga János agrártörténész „Földeskü” főcímmel tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását is (a székfoglaló ugyanakkor nem csak a földesküről szólt, inkább egy általános összefoglaló volt a középkori birtokperek sajátosságairól).²⁸ 2011-ben pedig Béli Gábor jogtörténész foglalta össze a speciálisabb középkori esküfajtákat, köztük a földesküről való tudnivalókat is egy alapos és részletes tanulmányban.²⁹

Ez alapján tehát nem nevezhetjük ismeretlen és elhanyagolt témának ezt az esküfajtát. Valamennyi összefoglaló sajátja volt ugyanakkor, hogy az Árpád-korra külön nem nagyon tértek ki, legfeljebb egy-egy példával illusztrálták, hogy már ebben az időben is létezett. Több példával nem

- 19 Hajnik Imre: A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből 6.) Budapest 1881. 3–5., Hajnik I.: Perjog i. m. 341–347.
- 20 Hajnik I.: Perdöntő eskü i. m., Béli Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. In: A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak. Szerk. Mezey Barna. (ELTE Jogi Kari Tudomány 14.) Budapest 2011. 67–70.
- 21 A források ugyan emlegetik így, ám bevett, mással nem helyettesíthető terminológiává nem alakult egyik kifejezés sem.
- 22 Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest 1854. 210–211., Barna Ferdinánd: Ösvallásunk főistenei. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből IX/7.) Budapest 1881. 63–64.
- 23 Berze Nagy János: Adalékok Arany „Hamis tanu”-jának tárgytörténetéhez. Ethnographia 27. (1916) 132–134., Róheim Géza: A hamis tanu. Ethnographia 27. (1916) 212–221.
- 24 Arany János összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények. S. a. r., jegyz. Szilágyi Márton. (Osiris klasszikusok) Budapest 2003. 235–237. A forráshoz lásd Szabó Károly: A magyar helynevekről. Új Magyar Múzeum 1. (1850–1851) 1. sz. 375.
- 25 Hajnik I.: Perjog i. m. 316., 330., 334–335.
- 26 Kovács Ferenc: Régi magyar esküminták. Magyar Nyelv 57. (1961) 287–288., Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia kialakulása. (Nyelvészeti tanulmányok 6.) Budapest 1964. 100–103., Bónis Gy. – Degré A. – Varga E.: Bírósági szervezet és perjog i. m. 65. (a vonatkozó rész Bónis Gy. munkája).
- 27 Márta Belényesi: Le serment sur la terre au moyen âge et ses traditions postérieures en Hongrie. Acta Ethnographica 4. (1955) 361–394., Erdődi József: Véreskü, földeskü. Magyar Nyelv 59. (1963) 465–466., Szabó István: A középkori magyar falu. Budapest 1969. 118–120.
- 28 Varga J.: Földeskü i. m. Nagyon hasonló címmel és változatlan szöveggel megjelent még Varga János: Földeskü. Határviták lezárása a 12–15. században. Elhangzott 1999. május 20-án. In: Székfoglalók 1995–1998. III. kötet. Szerk. Glatz Ferenc. (Akadémiai Műhely. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián) Budapest 2000.
- 29 Béli G.: Eskütétel módjai i. m. 76–86.

is nagyon tehetők volna, hiszen a közvetlen említések száma még a fél tucatot sem éri el, így az Árpád-kori hagyomány kutatása látszólag nem is szorítkozhat többre, mint a létezés konstatálására. Ha azonban nem csak a közvetlen említéseket keressük a forrásokban (vagyis nem korlátozzuk a vizsgálatot csupán azokra, amelyekben leírták a szertartásrend egy-egy sajátos vonását, és így biztosan azonosíthatóvá tették ezt az esküfajtát), hanem megvizsgáljuk az összes olyan említést, amelyben birtokperek kapcsán eskü merült fel, akkor egyéb jellegzetességek alapján megsokszorozódik az Árpád-kori földeskükre vonatkozó adataink száma. Tény, hogy a dinasztikus időhatárok e téren semmit nem jelentenek, az alábbiakban mégis a legkorábbi időkre, a 13. századra koncentrálni vesszük számba, hogy hogyan és mikor jelent meg a földeskü az Árpád-kori birtokperek folyamán. Három fő témát járunk körbe. Elsőként, hogy miként változott, bővült és hagyományozódott a földeskü szertartásának a leírása a 13–16. század folyamán. Másrészt ezen leírások alapján hogyan rekonstruálható a szertartásrend visszamenőlegesen a 13. századig. Vagyis: a földeskü menetét az évszázadok folyamán egyre nagyobb részletességgel leíró szöveghagyomány egyben egy folyamatosan bővülő szertartásrendet is jelentett, vagy egy viszonylag állandó szertartást fejtettek ki egyre részletesebben? Mi az, ami a 16. századi részletes leírásokból visszavezethető a 13. századig, és visszavezethető egyáltalán bármi is? Végül harmadjára azt vizsgáljuk meg, hogy milyen esetekben ítélték földesküt, és milyen esetekben hagyományosat. A korabeli birtokperek áttekintve ugyanis azt találjuk, hogy egyes esetekben földesküt kellett tennie a feleknek kint a helyszínen, más (számszerűleg egyébként nagyobb számú) esetben viszont „hagyományos”, templomban leteendő esküt ítélték a bírák. Találhatunk-e valami olyan jellegzetességet, amely a földeskü letételét valamilyen speciálisabb körülményhez kötötte már az Árpád-kor folyamán is?

A szertartásrend szöveghagyománya

A földeskü sajátosságos, semmilyen más eskühöz nem hasonlítható rend szerint zajlott. Mindez ugyanakkor csak a késő középkori forrásokban bomlik ki a maga teljességében. Az Árpád-korban még csak egyetlen jellegzetességét említik meg, és az idők folyamán elemről elemre bővül az általános szöveghagyomány. Az alábbiakban először az okleveles hagyomány bővülésének folyamatát tekintjük át a 16. század elejéig, ezután pedig a 16. század közepi Négyeskönyv földeskü-szertartás leírásának a szöveghagyományát és annak utóéletét vizsgáljuk meg.

Mint már többször említettük, az első leírások az Árpád-korból valók. Varga János szerint a földesküt „[e]lőször egy 1167. évi keltezésű forrás említi, mint már régi gyakorlatot”.³⁰ Sajnos, műve (amint az a felolvasott akadémiai székfoglalók szövege esetén elő szokott fordulni) jegyzeteletlen, és nem tudni, hogy pontosan milyen adatra is gondolt. Magunk nem csak az említett 1167. évi forrásnak nem akadtunk nyomára,³¹ de még a földeskü említésének sem a 12. században. A legkorábbi, általunk fellelt

30 Varga J.: Földeskü i. m. 111.

31 Egyetlen, 1167-re keltezett magyarországi oklevelet ismerünk (ám a helyes kelte 1169.: RA 113. sz.). Ebben azonban nem esik szó semmilyen földesküről, csak III. István király tett esküt Sebenico város kiváltságainak a megtartására, lásd Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I. Redegit Marco Kostrenčić. Collegerunt et digesserunt Jakov Stipišić et Miljen Šamašalović. Zagrabiae 1967., II–XV. Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) II. 115–116. Elírásra gondolva az erdélyi káptalan 1176. évi keltezésű határjárását is számba vehetjük (ÁÚO I. 73–74.), ám az egyrészt hamis (Karácsonyi János: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások ...”-kal kiegészítve] Szerk. Koszta László. [Aetas könyvek 1.] Szeged 1988. 12–13. 63. sz.), másrészt földesküről abban sem esik szó.

adat 1236-ból való. Ebben a IV. Béla király által Bars megyébe rendelt „földbírák” (*iudices terrarum* [...] *constituti a domino rege Bela in provincia Borsiensi*)³² a király akkori birtokvisszavételi törekvéseinek³³ eredményeképpen több eladományozott várföldet is felülvizsgáltak. A Kovácsi (*Cuahc*) földet érintő perben a garamszentbenedeki apát ugyan bemutatott egy oklevelet a barsi várjobbágyok ellenében, de a megbízott bírák az akkori szokások szerint még nem fogadták el egyedül az oklevél tanúságát, és elrendelték, hogy „a mondott apát kettő, a másik fél által választott testvérrel együtt Szent Benedek reguláját kézben tartva, a mondott egyház két jobbágya [pedig] az említett földre állva és a fejük fölött földet tartva tegyenek esküt”.³⁴ Itt találkozunk először a földesküknek azzal a jellegzetes vonásával, hogy az esküt nem egy megszentelt helyen, hanem kint, a birtokon kell elmondani, kezükben egy marék földdel, amit a fejük fölé tartanak. Ez a forrás azonban ritka kivételnek számít ebben a korban, és csak azért foglalták írásba, mert az egyháziaknak és jobbágyaiknak két különböző szertartásrendet írtak elő, így tisztázni kellett a különbséget. Ugyanezt olvashatjuk 1284 decemberében is, amikor egy határvita során a fogott bírák úgy ítélték esküt Jako nembeli Csomota fia Péternek és öt másik eskütársának, hogy „az eskü helyén csak egyedül a mondott Péter esküdjön úgy, hogy a kezében a földet feje fölé tartja és rakja”.³⁵ Egyébként az eskü rendben megtörténtéről tudósító, 1285. január 11-i oklevél már egyáltalán nem tért ki ilyen részletekre,³⁶ ha csak ez a forrás maradt volna ránk, akkor a leírás alapján még azt sem tudnánk, hogy itt egy földesküről volt szó. Ez a hallgatás volt jellemző egészen az Árpád-kor utolsó évtizedének kezdetéig. Az oklevelek az esetek többségében nem tértek ki a szertartásrendnek még csak a vázlatos leírására sem, megelégedtek annyival, hogy a birtokvitában elrendelt esküt úgy kell letenni, ahogy „az ország szokásjoga szerint a peres földeken és határokon esküt szoktak tenni” (*secundum regni consuetudinem in terris et metis litigiosis iuramenta fieri solent*), vagy „ahogy szokás a föld ügyében esküt tenni” (*ut mos est super terra prestitit sacramentum*), „miként a földesküt szokás végrehajtani” (*sicut terre iuramentum moris est usitati*), vagy „azon eskümód szerint, ahogy az ország szokásjoga megőrizte” (*secundum modum iuramenti, que per consuetudinem regni observatur*).³⁷ Sokszor azonban még ennyit sem írtak, csak abból következtethetünk a földeskü meglétére, hogy a szertartást az adott birtokra írták elő, vagy az erről tudósító oklevelek szerint ott tették le.³⁸ Ugyancsak

32 1236: MES I. 319–320.

33 Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 47. (1974) 11–21.

34 1236: prefato abbati cum duobus fratribus suis, quos adversa pars eligeret, super librum regularum sancti Benedicti manus inponentes sacramentum Deo prestare indiximus, et duobus iobagionibus dicte ecclesie super predicta terra stantes et terram supra capita eorum ponentes iuramentum adiudicavimus — MES I. 320. A perre lásd *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban (1075–1403). (Capitulum 8.) Szeged 2012. 76.

35 1284. dec. 14.: in loco sacramenti idem Petrus ipse solus terram in manu super verticem tenendo et ponendo prestabit sacramentum — HO VII. 188.

36 1285. jan. 11.: HO VII. 194–195.

37 1272. jún. 28.: MES I. 599., 1293. okt. 19.: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest–Budapest 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 80., (1296.) aug. 26.: HO VII. 310. (keltére: DPM 184. sz.).

38 Pl. 1258. jan. 27.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDSlov) II. 409–410., 1259: CDCr V. 147–148., 1265. nov. 12.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/3. 273–274. (RA 1457. sz.), 1269. okt. 28.: Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Gyula, Nagy Imre, Véghely Dezső. Budapest 1886–1890. (a továbbiakban: Zala) I. 53–55., 1280. jún. 29.: CD V/3. 49–50. (= VII/4. 181–183.), 1299. márc. 10.: Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Budapest

földesküre következtethetünk a „(h)orribile iuramentum” kifejezésből is,³⁹ amely alatt ezt az eskümodót érthették.⁴⁰ Az 1290-es évektől csak annyival lettek részletesebbek az oklevelek, hogy a „miként ez a földeskük szokása” kitétel után némely esetben hozzátették, hogy „földet vesznek a kezükbe, a fejük fölé helyezik és megesküdnek ...”.⁴¹

Az Anjou-kor első felében a leírások még csak ugyanerre a mozzanatra, a fej fölé emelt föld megemlítésére szorítkoztak,⁴² majd ez az 1330-as évektől kezdve nem egyszer kiegészült azzal, hogy „mezítláb” vagy „sarutlan lábakkal” (*nudis pedibus, discalceatis pedibus*) tették az esküt.⁴³ Végül, még ugyanennek az évtizednek a második felében megjelent egy harmadik kitétel is, ami aztán az elkövetkező 150 évben egyeduralkodóvá vált. Eszerint „megoldott övekkel” (*resolutis cingulis*) és, persze, mezítláb, fej fölé tartott földdel kellett esküdni. E hármas formula első — ránk maradt — dokumentuma bizonytalan keltezésű. Egy olyan oklevélben fordul ugyanis elő, amit a kiadásai és regesztái 1329-re és 1339-re is datáltak a bizonytalanul olvasható évszám miatt.⁴⁴ Mivel az ebben olvasható ügy bizonyosan összefügg a győri káptalan 1338. április 17-i oklevelével, amelyben a földesküt tevő személyek még csak egy tilalmazás révén indították el a határpert,⁴⁵ így a helyes évszám 1339. Így viszont a hármas formula első ismert felbukkanása 1337-re tehető,⁴⁶ de csak az 1330-as évek legvégétől, az 1340-es évektől vált általánossá, igaz, akkor még sokféleképpen írták körül.⁴⁷

1879. (a továbbiakban: HOkl) 170–171., 1300. okt. 19.: HO VIII. 411–412. Bár a szövegből nem derül ki teljes bizonyossággal, de igen nagy valószínűséggel szintén földesküről esett szó: 1238: ÁÚO VII. 62–64., 1245: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) VIII. 288–289., 1254. szept. 30.: UB I. 235–236., 1281. márc. 24.: ÁÚO IV. 236., 1299. márc. 11.: Zichy I. 90–91.

39 1268: HO VIII. 116., ÁÚO III. 186., ÁÚO III. 191., ÁÚO III. 206.

40 Hajnik I.: Perjog i. m. 334–335. A kifejezés ugyanakkor a későbbiekben nem vált terminus technicusszá, inkább egyedi szóalkotás lehetett.

41 1299. jún. 20.: sicut moris est iurare super terram, recipiendo terram ad manus, et ponendo super capita sua, iurabunt super eo — ÁÚO V. 230. (fordítását lásd Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból 1000–1686. Közreadja Blazovich László, Érszegi Géza, Turbully Éva. Budapest–Szeged 1998. 225–226. Érszegi Géza ford.). Ezen kívül lásd még: 1293. aug. 14.: per modum iuramenti terre, ponendo terram super capita sua — HO VIII. 326., 1299: sicut moris est iurare super terra, recipiendo terram ad manus et ponendo super capita sua, iurare presumpserint super eo — ÁÚO V. 227.

42 A hely kímélése érdekében csak az AOkl regesztaszámaira hivatkozom: 1308: AOkl II. 490. sz., 1325. jan. 10.: AOkl IX. 7. sz., 1325. márc. 27.: AOkl IX. 122. sz., 1325. jún. 15.: AOkl IX. 253. sz., lásd még uo. 320. sz., 1329. febr. 1.: AOkl XIII. 56. sz., 1329. júl. 27.: AOkl XIII. 416. sz., 1336. ápr. 9.: AOkl XX. 179. sz., 1337. dec. 14.: AOkl XXI. 661. sz., 1338. jan. 31.: AOkl XXII. 38. sz., 1338. febr. 14.: AOkl XXII. 72. sz., (1339): AOkl XXIII. 599. sz.

43 Szintén csak az AOkl regesztaszámaira hivatkozva: 1330. jún. 22.: AOkl XIV. 356. sz., (1335.) márc. 17.: AOkl XIX. 108. sz., 1338. ápr. 3.: AOkl XXII. 163. sz., 1338. jún. 11.: AOkl XXII. 282. sz., 1339. nov. 18.: AOkl XXIII. 699. sz., 1340. márc. 31.: AOkl XXIV. 196. sz., 1342. szept. 26.: AOkl XXVI. 507. sz., 1350. máj. 12.: AO V. 380.

44 MES III. 148–149. (1329), MES III. 344–345. (1339), Wertner Mór: Kiadatlan oklevelek. Új sorozat. Hetedik közlemény. Történelmi Tár. Új folyam. 12. (1911) 281–282. (1339). Az oklevél regesztája szerepel az Anjou-kori Oklevéltár mindkét vonatkozó kötetében: AOkl XIII. 443. sz. és AOkl XXIII. 469. sz. A DL-DF adatbázis (DF 261 238.) 1329-re keltezi, Béli Gábor a földesküről szóló cikkében erre az oklevélre is kitérve mindkét lehetőséget elképzelhetőnek tartotta (Béli G.: Eskütétel módjai i. m. 78.). A datálással kapcsolatos paleográfai nehézségeket lásd még az AOkl XIII. 443. sz. regeszta megjegyzésénél, vö. DF 261 238.

45 1338. ápr. 17.: MES III. 313. (AOkl XXII. 180. sz.).

46 1337. jan. 29.: a kötelezettek „resolutis cingulis, exutis calceis, positis terris super capitibus eorum” tettek esküt — DL 86 202. (AOkl XXI. 41. sz.).

47 (1339. júl.): depositis calceis cingulo et pylleo terramque super caput in manu dextra tenendo — DL 58 504. (AOkl XXIII. 399. sz.), 13(3)9. aug. 4.: absque cingulis, cespitibus, seu terris in manibus super caput latis — MES III. 148.

Olyannyira, hogy a 14. század második felétől teljesen kiszorította a rövidebb formulákat. Innentől kezdve, ha az oklevelek a földesküre hivatkoztak, akkor azt „megoldott övekkel, levetett lábbelivel, a fejük fölé földet emelve” (*resolutis cingulis, pedibus discalciaibus terram ad capita eorum levando*) kellett letenni.⁴⁸ Ezt a gyakran ismételt formulát a 15. század első harmadától sokszor kiegészítették a „fedetlen fővel” (*nudo capite, discooperto capite* vagy hasonló megfogalmazású) résszel is.⁴⁹ A Zsigmond-kortól igen sok esetben a már korábban is megjelent „*generaliter dicendo*” formulát főként a hiteleshelyi oklevelek formulája (ezek közül élen járt a leleszi konvent) azzal

(AOkl XIII. 443. és AOkl XXIII. 469. sz.), 1339. aug. 6.: *discalceati, stando in facie ipsius particule terre, absque cingulis, cespilibus seu terris in manibus supra caput latis* — MES III. 344. (AOkl XXIII. 469. sz.), 1342. dec. 6.: „*depositis calcis et cingulis resolutis, positis terris super capitibus eorum* — UB IV. 360. (AOkl XXVI. 634. sz.), 1343. aug. 2.: „*discalciaitis pedibus resolutis cingulis et terram super capita levando* — DL 40 908. (AOkl XXVII. 521. sz.).

- 48 Az idézett rész egy 1346. febr. 12-i oklevélből való (DL 71 205., AOkl XXX. 105. sz.), de a formula a többi oklevélben is egészen hasonló marad hosszú időn keresztül. A 14. század végétől sokszor hozzátették: „*et generaliter dicendo prout moris est (iuxta regni consuetudinem) iurare super terram*” vagy ezzel rokon értelmű megfogalmazást, lásd pl. az alábbi, korántsem teljes gyűjtést (itt, ahol lehet, ismét csak az AOkl és a Zsigmondkori Oklevéltár (Zsigmondkori Oklevéltár I–II. Szerk. Borsa Iván, Lakatos Bálint, Mályusz Elemér, Mikó Gábor, Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 41., 43., 49., 52., 55.] Budapest 1951–2017. [a továbbiakban: ZsO] regesztaszámaira hivatkozom) 1346. máj. 6.: AOkl XXX. 358. sz., 1346. jún. 15.: AOkl XXX. 451. sz., 1346. nov. 29.: AOkl XXX. 849. sz., 1347. szept. 14.: AOkl XXXI. 862. sz., 1347. okt. 9.: AOkl XXXI. 948. sz., 1348. jan. 23.: AOkl XXXII. 32. sz., 1349. ápr. 18.: AOkl XXXIII. 263. sz., 1354. jún. 9.: AOkl XXXVIII. 317. sz., 1354. jún. 13.: AOkl XXXVIII. 325. sz., 1355. jan. 13.: Zichy II. 588., 1357. márc. 17.: Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. Szerk. Balázs Gábor, Kiss Anita, Schramek László Péter. (Pest Megyei Múltjából 12.) Budapest 2007. 22., 1357. aug. 3.: Zala I. 578., 1359. máj. 16.: HO IV. 159–160., 1359. dec. 17.: Zichy III. 162., 1360. júl. 20.: Zichy III. 184., 1360. aug. 27.: DL 57 085., 1360. nov. 11.: *Beke Antal*: A kolosmonostori konvent levéltára. Második közlemény. Történelmi Tár 19. (1896) 719–720., 1363. nov. 15.: AOkl XLVII. 564. sz., 1364. jan. 28.: AOkl XLVIII. 62. sz., 1366. júl. 10.: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. S. a. r. Géresi Kálmán. Budapest 1882–1897. (a továbbiakban: Károlyi) I. 280., 1370. aug. 24.: CD IX/4. 280., 1372. jan. 24.: Sopron vármegye levéltárának Oklevél-gyűjteménye. I. rész: középkori oklevelek 1236–1526. Összeáll. Sümeghy Dezső. Sopron 1928. (a továbbiakban: Sopron) I. 69., 1372. ápr. 12.: Sopron I. 72., 1372. máj. 1.: ÁÜO XI. 619., 1372. szept. 10.: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II. Szerk. Nagy Gyula. Budapest 1887–1889. I. 393–394., 1372. okt. 28.: Zala II. 66., 1374. okt. 12.: CD IX/4. 617–618., 1374. okt. 15.: Zala II. 108–109., 1375. máj. 20.: Zichy VI. 19., 21., 1377. máj. 6.: *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek. 10. közlemény. Vasi Szemle 23. (1969) 616–618., 1383. jan. 23.: Zichy IV. 245., 1391. febr. 17.: Károlyi I. 451., 454., 457., 1391. szept. 14.: C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. I. közlemény 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez) A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 47. (2005) 270–271. (103. sz.), 1402. nov. 29.: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk. Kőfalvi Tamás. Szeged 2006. 263. (501. sz.), vö. ZsO II. 2082. sz., 1411. jún. 15.: ZsO III. 587. sz., 1411. máj. 7.: ZsO III. 441. sz., 1412. febr. 14.: ZsO III. 1751. sz., 1412. nov. 15.: ZsO III. 2952. sz., 1414. szept. 23.: ZsO IV. 2503. sz., 1414. dec. 11.: ZsO IV. 2778. sz., 1415. nov. 14.: ZsO V. 1237. sz., 1416. febr. 21.: ZsO V. 1596. sz., 1416. ápr. 15.: ZsO V. 1780. sz., 1416. máj. 27.: ZsO V. 1926. sz., 1417. ápr. 27.: ZsO VI. 371. sz., 1418. márc. 3.: ZsO VI. 1583. sz., 1419. ápr. 30.: ZsO VII. 372. sz., 1421. nov. 22.: ZsO VIII. 1171. sz., 1423. jún. 15.: ZsO X. 800. sz., 1424. máj. 12.: ZsO XI. 553. sz., 1425. jún. 19.: ZsO XII. 703. sz., 1450. márc. 3.: Zichy IX. 241.
- 49 1409. nov. 22.: DL 43 024. (ZsO II. 7197. sz.), 1429. jún. 9.: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I–II. Szerk. Barabás Samu. Budapest 1895. (a továbbiakban: Teleki) I. 518., 1431. ápr. 17.: A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatát felhasználva [...] közléstesi W. Kovács András. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) Kolozsvár 2006. 336. (413. sz.), 1466. márc. 13.: Zichy X. 360., 1466. okt. 1.: Zichy X. 407., 1478. jún. 16.: *Blazovich L. – Géczi L.*: Telegdiék pere i. m. 115.

is kibővítette, hogy az eskütevők „egységesen a mi emberünkkel együtt mondták fel” az esküt (*generaliter ipso nostro homine recitari dicendo*),⁵⁰ vagyis hogy a szöveget a káptalani kiküldött előmondta, és az eskütevőknek együtt kellett utána ismételniük azt.⁵¹

Ezeket a különféle hagyományokat mintegy egységesítve mutatja be II. Lajos 1518. május 10-i oklevele, amelyben magas rangú felek közötti birtokvitában döntöttek. A királlyal is rokonságban álló Brandenburi György ögróf (*marchio*) és eskütársai úgy kötelesek letenni az esküt — olvasható az oklevélben —, hogy „megoldott övekkel, mezítelen lábakkal, fedetlen fővel, és így ugyanott egy gödörbe — amit a mondott ítélmester vagy helyettese parancsára és döntése alapján kiasni és elkészíteni kötelesek — beleállva, és a jobb kezükbe földet tartva és a fejük fölé emelve [...], miután István ítélmester vagy a távollétében helyettese, Péter [az esküt] felmondja [...], az ítélmester vagy a helyettese szavai és felmondása után mindannyian elmondják, ahogyan a földről esküdni szokás”.⁵² A leírásba jól láthatóan az esküre vonatkozó különféle formulás részeket dolgozták bele több-kevesebb változtatással és konkretizálással.

A földeskü szertartásának legteljesebb önálló összefoglalása a 16. század közepén született, az úgynevezett *Quadrupartitum* (Négyeskönyv) összeállítása során. Az összeállításnak 1548-ban fogtak neki I. Ferdinánd kívánságára, a Verbóci-féle Hármaskönyvet részben átvéve, részben felülvizsgálva, kiegészítve. A munka 1553-ban, vagy inkább egy évvel előtte készülhetett el, ám a bécsi udvar nemtetszése miatt a szövegét több helyen is megváltoztatták (a szakirodalom az előbbi „bizottsági”, az utóbbit „interpolált” változatnak nevezi).⁵³ Hogy a két változat időben követi egymást, vagy 1553 körül mindkét

50 1450. márc. 3.: Zichy IX. 241. Más — sokszor bővebb — szavakkal, de ugyanezen értelemmel lásd még pl. 1392. nov. 12.: de verbo ad verbum paulatim et seriatim recitare teneatur — DL 100 252. (ZsO I. 2679. sz.), 1408. júl. 4.: discalcatis pedibus resolutisque cingulis comperendo et terram super capita eorum levando seriem ipsius iuramenti ipsi actori et suo coniuratori prefato nostro testimonio de verbo ad verbum recitante generaliter dicendo prout moris est iuxta regni consuetudinem iurare super terram — DL 69 153. (ZsO II. 6194. sz.), 1411. júl. 15.: DL 38 225. (ZsO III. 219. sz.), 1411. okt. 6.: DL 62 221. (ZsO III. 1028. sz.), 1411. okt. 17.: DL 69 750. (ZsO III. 1079. sz.), 1412. okt. 8.: DF 209 736. (ZsO III. 2768. sz.), 1414. júl. 28.: DL 53 781. (ZsO IV. 2310. sz.), 1420. jún. 19.: DF 233 567. (ZsO VII. 1859. sz.), 1421. okt. 21.: DF 209 582. (ZsO VIII. 1074. sz.), 1423. jan. 14.: DL 11 306. (ZsO X. 52. sz.), 1423. jan. 28.: DF 209 686. (ZsO X. 90. sz.), 1435. okt. 11.: Johannes de Barlabas discalcatis pedibus resolutoque cingulo et terram super caput suum levando et generaliter dicto nostro [ti. a leleszi konvent] testimonio recitante prout moris est iurare super terram — DL 70 876.

51 A „generaliter dicendo” kifejezést másképpen értelmezte Béli Gábor. A jelentése szerint „közönségesen mondani”, amiből arra következtetett, hogy ilyenkor az eskü szövegét „szigorú formatartás nélkül recitálta az esküre rendelt” (Béli G.: Eskütétel módjai i. m. 81.). Véleményünk szerint a „generaliter” adverbium itt inkább „általánosan, együttesen” jelentésében (vö. *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára*. IV. F–H. Szerk. Harmatta János et alii. Kiad. elők. Boronkai Iván, Szovák Kornél. Budapest 1993. 191.; *Bellus Iboya* szócikke) arra utal, hogy az eskütevő és társai a káptalani előesküvővel egyetemben mindannyian felmondták az esküszöveget. Erre a jelentésre utal, hogy némely formulában a „generaliter dicendo” együtt szerepel azzal, hogy „szóról szóra” ismételték el a szöveget (1408. júl. 4.: de verbo ad verbum recitante generaliter dicendo — DL 69 153., ZsO II. 6194. sz.), ami kizárja, hogy a kérdéses formulával a kötetlen előadásmódra utaltak volna.

52 1518. máj. 10.: resolutis cingulis, discalceatis pedibus, discoopertis capitibus eorum, sicque in foveam ibidem ex iussu atque iudiciaria commissione dicti prothonotarii vel vicemagistri effodi et preparari debendam descendo, terramque in manibus eorum dextris tenendo et supra capita ipso ponendo [...] ac recitante ipso magistro Stephano prothonotario vel ipso absente prelibato Petro vicemagistro [...] ac post verba et recitationem eiusdem prothonotarii aut vicemagistri generaliter dicendo, prout super terram moris est iurare — DL 37 582. Részleges kiadása (az idézett részt magában foglalva): *Belényesi, M.: Serment sur la terre* i. m. 371. (18. sz. jegyz.).

53 A Négyeskönyv keletkezési körülményeire és kéziratok hagyományára általában lásd *Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. Források története*. Budapest 1910. 182–192., *Illés József: A Quadrupartitum közjogi*

szövegezés készen állt, vita tárgyát képezi,⁵⁴ bár a kérdésnek a földeskük szempontjából nincsen jelentősége. Verbőci Hármaskönyvében — bár az eskük kérdésére több helyen is kitért — a földesküről nem esett szó, azonban a Négyeskönyv összeállítói elég sok olyan szokásjogi tételt iktattak be, amik a Hármaskönyvből hiányoztak.⁵⁵ Hogy a hétfős bizottságból⁵⁶ pontosan ki és főként milyen forrás alapján írta le a földesküről szóló részt, nem tudni. A szokás 1550 körül már erősen eltűnőben volt,⁵⁷ de azért alkalmanként még találkozhatunk vele,⁵⁸ így nem kizárt, hogy nem írott forrást használt(ak), hanem „saját kútfőből” merített(ek). A Négyeskönyv különféle kézírataiban a földeskü leírása apróbb pontokon eltér egymástól, ám a lényegi rész mindegyik (általunk vizsgált) szöveghagyományban ugyanaz, az eredeti „bizottsági”, és a megváltoztatott „interpolált” szöveghagyomány közti különbségek a szertartásrend leírását érdemben nem érintették.⁵⁹ Az alábbiakban a Négyeskönyv 1798-ban megjelent nyomtatott kiadása alapján közöljük a földesküről leírtakat:

A határjárás során leteendő eskü formája és módja. A határok említett bejárása és kiigazítása során az, aki bírói döntés értelmében esküt készül tenni, ti. a fő személy, egy, a peres földön kiasott gödörbe vagy verembe egészen köldökig beleereszkedik vagy beássák, és fedetlen fővel, mezítláb, jobb kezébe földet véve és a feje búbja fölé tartva, a mondott bíró által szabott módon és formán szokott esküdni, a következőképpen:

Eskü. Én, N. esküszöm az élő Istenre, a szent Istenre, és az istenszülő Szűz Máriára, és minden szentekre, és Isten kiválasztottjaira, hogy ezen peres földek, amelyekért én ezek bejárása és megmutatása során a jelen esküt bírói rendelkezés szerint tenni tartozom, a legjobb és törvényes jog szerint teljesen és egészen F. nevű birtokomhoz tartoznak, en-

interpolatiói. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV/2.) Budapest 1931., legújabban *Mikó Gábor*: Középkori törvényeink és a Corpus Iuris Hungarici. Doktori disszertáció. (kézirat) Budapest 2014. online elérhetősége: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikogabor/diss.pdf> (utolsó elérés: 2018. júl. 10.) 17–20., *Béli Gábor*: A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai. In: *Quadripartitum* kézirat azonosítása – NK IV. 1573 –. Szerk. Máthé Gábor. Budapest 2015. 297–301., *Bónis Péter*: Ius commune és ius imperiale a *Quadripartitum* szerint. In: *Quadripartitum* kézirat azonosítása i. m. 405–408., *Mikó Gábor*: *Quadripartitum*-problémák. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémi László tiszteletére. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest 2018. 357–358., a „közjogi – interpolált” kategóriát tovább finomította a kéziratok teljességre törekvő áttekintésével *Mikó Gábor*: A *Quadripartitum* kézíratairól. In: Rendi országgyűlés - polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás, H. Németh István, Pap József, Szijártó M. István. Budapest 2020. 25–49. (különösen: 26–27.).

- 54 *Baranyai Béla*: Némi adalékok jog- és egyháztörténetünkhöz I. Vizsgálódások a *Quadripartitum* körül. In: Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Szerk. Eckhart Ferenc, Degré Alajos. Budapest 1942. 41–85., *Mikó G.*: *Quadripartitum*-problémák i. m. 359–362. Tegyük hozzá: ha a kérdés nincs is eldöntve, az előbbi elgondolás jóval népszerűbb az utóbbinál.
- 55 *Degré Alajos*: A Négyeskönyv perjogi anyaga. (Az Illés Szeminárium Kiadványai 3.) Budapest 1935. 236–238.
- 56 *Illés J.*: Bevezetés i. m. 183., *Mikó G.*: Középkori törvényeink i. m. 17.
- 57 *Varga J.*: Földeskü i. m. 111–112.
- 58 Erdélyben még biztosan alkalmazták 1578-ban is, lásd *Bogdándi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. századi Erdélyben. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kolozsvár 2013. 247.
- 59 A Négyeskönyvnek máig nem készült kritikai kiadása, egyetlen 18. század végi szövegkiadása az interpolált változat egyik kéziratát követi. A vizsgált Négyeskönyv-kéziratok: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. lat. 512. 270r–v. (bizottsági), uo. Fol. lat. 4024. 360v–361v. (bizottsági változat, az előzőtől eltérő szöveghagyománnyal), uo. Fol. lat. 4102. 336v–337r. (interpolált változat), illetve a kiadott szöveg: *Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae. Zagrabiae 1798.* (a továbbiakban: *Quadripartitum*) 487–488.

gem és örököseimet sajátunkként illetnek meg, és ha ezt az esküt hamisan vagy csalárdul tettem le, ez a föld nyeljen el, és sem nekem vagy örököseimnek, sem utódaimnak, sem birtokom bármely lakójának hasznos és termékeny ne lehessen, hanem gyümölcsként és hasznaként csak tövist és sulymot teremjen. Isten és minden szent engem úgy segéljen!

Ha a fő személy ezt az esküt letette a mondott módon és rendben, és nem másképpen, akkor a fő személy eskütársai a peres földön kiásott gödörbe vagy verembe való beereszkedés nélkül, és nem mezítláb, hanem rendes öltözetük megtartásával, a szokásos ruhában, amit máskor is szoktak viselni, a gödrön kívül, a peres földet a jobb kezükben tartva, az esküket a fő személyt követve kötelesek letenni, tudniillik ahogy az törvényes esküt tett. Amely eskü félelmetes formája és rendje már régtől fogva jelen van Magyarországon, leginkább a hitszegés – amely a határok és határvonalak könnyebb kibővítése céljából szokott bekövetkezni – elkerülése végett, és hogy mindenkit elijesszen mások földjének jogtalan elfoglalásától.⁶⁰

A szertartásrend és esküszöveg leírását néhány évtizeddel később a Mossóczy Zakariás és segitő társa, Telegdi Miklós által összeállított, 1584-ben megjelent „Corpus Juris”-ban látjuk viszont. A kiadvány a magyar törvények első szisztematikus, nyomtatásban megjelent gyűjteménye, ám a dekretumok után, mintegy függelékként még hozzátartoztak néhány tételt, archontológiai sorokat és egy „Eskütétel különféle formái” (*Iurisiurandi formulae variae*) című gyűjtést is.⁶¹ A munka lényegi részét végző Mossóczy igen sok kéziratot kiaknázott a szerkesztői munkája során, és, úgy tűnik, egy Négyes-könyv-kéziratot is felhasznált (mégpedig nem az „interpolált”, hanem a „bizottsági” változatból),⁶² bár hogy közvetlenül onnan vette-e át a földesküről szóló részt, nem tudjuk. Ennek hiányában még

60 Quadr. IV. rész 59.: De forma, et modo iuramenti in metali reambulatione praestandi.

In praenotatis autem metarum reambulationibus, et rectificationibus, ille, qui ex iudicaria deliberatione iuramentum praestitutus est, persona videlicet principalis in foveam, seu scrobem in facie illius terrae litigiosae effossam ad umbilicum usque descendere, et defodi, ac detecto capite, et nudipes, terram in manum dextram accipiendo, et super verticem capitis sui tenendo, jurare consuevit, juxta modum, et ordinem per iudicem praescriptum in hac forma:

Juramentum.

Ego N. juro per Deum vivum, per Deum sanctum, et per sanctam Dei Genitricem Virginem Mariam, et per omnes Sanctos, et Electos Dei, quod terrae istae litigiosae, pro quibus ego juxta earum demonstrationem, et reambulationem praesens iuramentum secundum iudicis deliberationem praestare debeo, per omnia, et integre ad possessionem meam T. optimo, et justo jure pertinent, meque et meos haeredes proprie concernunt, et si iuramentum hoc per me false, aut dolose esset depositum, haec terra me absorbeat, necque mihi, aut haeredibus, et successoribus meis, et incolis huius possessionis meae utilis et fructuosa fieri possit, sed pro fructibus et utilitatibus spinas et tribulos germinet, ita me Deus adiuvet, et omnes Sancti.

Hoc igitur jaramento [!] per principalem personam hoc, quo dictum est modo, et ordine, et nec aliter deposito, conjuratores illius principalis personae, absque descensione in foveam, et scrobem in ipsa terra litigiosa effossam, neque nudipedes, sed solitis eorum indumentis salvis, ac more solito, prout alias incidere soliti sunt, vestiti, extra ipsam foveam, terram tamen ipsam litigiosam manu dextra tangentes, iuramenta penes personam ipsam principalem, quod videlicet eadem justum deposuisset iuramentum, praestare debebunt. Quae quidem seria et terribilis forma iuramenti, ad evitanda potissimum perjuriam, quae pro ampliandis finibus, et terminis facilius committi solent, et ad deterrendos omnes ab injusta alienorum limitum invasione, jam ab olim in Regno Hungariae adinventum extitit. — Quadripartitum 487–488.

61 Decreta, constitutiones et articuli regum inclyti regni Ungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita. Tirnaviae 1584. (a továbbiakban: CJH 1584.) 743–747. Ezen belül a földeskür leírása: 744–745.

62 Párniczky Mihály – Bátyka János: A magyar Corpus Juris. Az első kiadások forrásai. (Az Illés Szeminárium Kiadványai 4.) Budapest 1936. 58–60.

akár arra is gondolhatnánk, hogy Mossóczy egy olyan, közelmúltbeli kéziratból dolgozott, aminek az összeállítója is használta a már elkészült Négyeskönyv-kéziratot.⁶³ Hogy a *Corpus Juris*ban szereplő törvényeknek mely kéziratok és nyomtatott művek képezhették a forrásbázisát, arról már van némi fogalmunk.⁶⁴ Az általa közölt esküminták forrásait még nem térképezték fel részletesen, azt ugyanakkor tudjuk, hogy a 16. század folyamán a korábbi magyar törvények mellett többen is jegyezték le innen-onnan gyűjtött eskümintákat, amelyek a korabeli jogi ügymenet fontos részét képezték.⁶⁵ Mossóczy kiadott eskümintagyűjteménye egyébként igen vegyes képet mutat. Összesen 17 esküforma címét sorolta fel, de teljes szövegében csak 13-at közölt.⁶⁶ A bánok esküjekor, annak szövegközlése nélkül, csak visszautalt az erdélyi vajda és székelyispán azt megelőző eskümintájára (*Idem iuramentum est officii Banatus*), más esetben pedig megelégedett azzal, hogy a Hármaskönyv, illetve a saját törvénygyűjteményének megfelelő tételéhez irányította az olvasót, ahol az adott eskümintát egyszer már leközlítették.⁶⁷ Ezen kívül még egy helyen látunk valamiféle hivatkozást, a királyi emberek káptalani tanúság során leteendő esküjénél (*Vlad. prim. art. 43.*; vagyis II. Ulászló 1492. évi első dekrétumának 43. cikkelye). Ha azonban fellapozzuk az általa megjelölt törvényhelyet,⁶⁸ akkor láthatjuk, hogy a közölt esküszöveg nem szerepel a törvényben. A hivatkozás maga nincs elrontva, tényleg esik szó ott a kiküldöttek

63 Az a harmadik elméleti lehetőség, miszerint a Négyeskönyv-bizottság is egy olyan kódexből vette a földeskü szertartás leírását, amely aztán közvetlenül, vagy közvetve Mossóczy kezébe is került, tehát külön-külön egy közös „ősforrás”-ból merítettek, valószínűleg kizárható.

64 Párniczky M. – Bátyka J.: *Corpus Juris* forrásai i. m. 51–61. (főként a nyomtatott forrásokra és szövegpárhuzamokra koncentráva). A kiadvány kéziratforrásait legutóbb Mikó Gábor azonosította, vagyis hogy milyen (korunkra maradt) kéziratok kódexekben találhatók meg az egyes dekrétumok, lásd Mikó G.: *Középkori törvényeink* i. m. 119–125.

65 Pl. egy Esztergomban őrzött, vegyes anyagot tartalmazó kéziratban a 16. század közepéről, második feléből való feljegyzéseket kötöttek egybe, ezekben lemásoltak több kinevező oklevelet, törvényszöveget, és mellette latin és magyar nyelvű eskümintákat is vegyesen, láthatólag fontosnak tartva mindegyik műfajt, lásd Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény Categ. V. tit. IV. c. A kéziratra alább még visszatérünk.

66 *Iurisiurandum recens et noviter coronati Regis Vngariae; Iuramentum Iudicum ordinariorum, et assessorum sedis Regiae; Iuramentum consiliariorum; Iuramentum Secretariorum Regiorum; Iuramentum Notariorum sedis Regiae; Iuramentum Procuratorum, quod tamen iam non est in usu; Forma iuramenti externorum, qui in Vngaros cooptantur; Iuramentum testium; Iuramentum in metali reambulatione praestandum; Iuramentum Comitum Palatini Regni Vngariae; Forma iuramenti Vaywodae Transylvani; Idem iuramentum est officii Banatus; Iuramentum hominis Regii, in executione cum testimonio Capituli vel Conventus procedentis; Iuramentum militiae; Iuramentum Iudaeorum; Iudices veteres adiurabantur hac formula; Leonis et Alexandri Imp: in pravos iudices anathema* — CJH 1584. 743–747.

67 A királyok koronázási esküjekor Ferdinánd 1527. évi I. törvényének az elejére: „*Iurisiurandum recens et noviter coronati Regis Vngariae extat in principio Decretorum D. Ferdinandi Imp. fol. 381.*” vö. CJH 1584. 381. (Magyar Törvénytár 1526–1608. évi törvénytárak. Ford. és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. [Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás] Budapest 1899. 6. [1. sz. jegyz.]). A rendes bírák és ülnökök esküjekor három törvényhelyre utalt: „*Iuramentum Iudicum ordinariorum, et assessorum sedis Regiae reperitur supra in Decret. Sigism. Sext. art. I. Matth. Sext. art. 73. et Vlad. Prim. art. 33.*” vö. Zsigmond 1435. évi Nagydekrétumának (VI. dekr.) 1. tc.: Mossóczynál: CJH 1584. 104–105. (DRH 1301–1457. 261–262.), Mátyás 1486. évi (VI.) dekr. 73. tc.: CJH 1584. 200–201. (DRH 1458–1490. 305–306.), II. Ulászló 1492. évi (I.) dekr. 33.: CJH 1584. 219–220. (Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvénytárak. Ford. és jegyz. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. [Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás] Budapest 1899. [a továbbiakban: CJH 1000–1526.] 501–503.). A zsidók esküjekor pedig a Hármaskönyvre: „*Iuramentum Iudaeorum extat in Tripart. part. Tert. tit. vltime*” vö. Trip. III. 36. c.: Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Ford., bev. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Jegyz. Márkus Dezső. (Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás.) Budapest 1897. 420.

68 II. Ulászló 1492. évi (I.) dekr. 43. tc.: CJH 1584. 223–224. (CJH 1000–1526. 506–508.).

esküjéről, de csak általánosságban, amikor összefoglalták, hogy a káptalani emberek „esküdjének meg, hogy ezekben a dolgokban híven és igazságosan fognak eljárni és igaz jelentést vagy vallomást fognak tenni”.⁶⁹ A konkrét esküszöveget egyértelműen az itteni megfogalmazás felhasználásával gyártották, csak éppen az igéket átformálták egyes szám első személyűekre, az elejét és a végét pedig egy egyszerű formulás résszel látták el.⁷⁰ Hogy ezt az átalakítást Mossóczy maga végezte el, avagy egy korábbi kéziratos forrásból készen kapta, nem tudhatjuk, de az odaírt törvényhely feltüntetése inkább az előbbiről árulkodik. Egy kéziratos gyűjtés átmásolása után igen nagy filológiai bravúrra lett volna szüksége ahhoz, hogy azonosítsa is ezt a forrást. Azzal, hogy az esküszöveget átalakítva közölte, és még meg is jelölte a törvényhelyet, mutatja, hogy nem próbálta a munkamódszerét rejtegetni. Mossóczy egy gyakorlatban is használható kézikönyv összeállítására törekedett, igyekezett hát minél több kanonizáltnak vélt esküformulát is összeszedni. Ugyanez a munkamódszer figyelhető meg a honosított külföldiek eskümintája (*Forma iuramenti externorum, qui in Vngaros cooptantur*)⁷¹ esetében is. Mossóczy ennél ugyan nem közölt hivatkozást, de az ottani általános szöveg alapja egyértelműen egy olyan eskü, ami az 1563. évi pozsonyi országgyűlésen hangzott el, miután Ferdinánd fiát, Miksát szeptember 8-án magyar királlyá koronázták.⁷² A koronázás utáni honosítási szertartás esküszövegét egy kéziratos gyűjtésben találjuk meg, amely Miksa királyi esküje után közölte ezt is.⁷³ Mossóczy ezt a konkrét szöveget általánosította a cím átformálása mellett azzal is, hogy azt az eredeti részt, amely szerint az eskütevő „a mondott császári és királyi felségnek, nemkülönben a fiának, a fenséges fejedelemnek, Miksa úrnak mint Magyarország királyának” fogadott hűséget, átalakította. Nála csak „a mondott császári felségnek mint Magyarország királyának” szerepel, kihagyva a szintagmából a Miksára való utalást.⁷⁴ A két szöveg egyébként (egy-két szót leszámítva) teljesen megegyezik.⁷⁵

Hogy Mossóczy egy-egy ponton tényleg belenyúlhatott a forrásaiba, sőt, adott esetben valamilyen narratív szöveg átalakításával akár ő maga is gyárthatott forrást, arra már a korábbi szakirodalom is felfigyelt. Nem kizárt, hogy Kálmán I. dekrétuma egy rendelkezésének a szövegét, amely még nem tekintette a pozsonyi és nyitrai káptalanokat a nagyobb prépostságok közé tartozónak, maga a nyitrai püspöki címet viselő⁷⁶ Mossóczy változtatta meg úgy, hogy az már a saját korának megfelelő értelmet kapjon. A változtatás egyetlen kötőszót érintett csupán (*necnon* helyett *ut*), ám ezzel nem csak a szövegnek adott

69 iurare teneantur, quod in eisdem factis fideliter et recte procedent, et veram relationem seu fassionem facient — CJH 1584. 223. (ford. CJH 1000–1526. 509.).

70 Ego N. iuro, etc., quod in praesenti executione, facto et opere, fideliter et recte, iuxta Iudicis praescriptum procedam, et veram de omnibus relationem hic in Capitulo faciam. Ita me Deus adiuvet, etc. — CJH 1584. 746.

71 CJH 1584. 744.

72 A koronázásra lásd Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2016. 324–325.

73 Forma iuramenti externorum innumerum Hungarorum in generali conventu Posononiensi regnicolarum anno Domini 1563 receptorum — Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény Categ. V. tit. IV. c. 88–89. p.

74 quod ego praefatae caesariae et regie maiestati, necnon serenissimo principi domino Maximiliano filio eius, tamquam regibus Hungariae (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény Categ. V. tit. IV. c. 88–89. p.), quod ego praefatae caesariae maiestati, tamquam regi Ungariae (CJH 1584. 744.).

75 Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Mossóczy ténylegesen is a hivatkozott kéziratból dolgozott, a koronázási esküket nyilván többen is összegyűjtötték.

76 Lakatos Bálint: Mossóczy Zakariás. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor VII. Lethenyi-műgyűjtemény. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2007. 465.

más értelmet, de a későbbi történeti kutatást is alaposan megzavarta.⁷⁷ Szintén szándékosan nyúlhatott bele Zsigmond egy 1411. évi, tized behajtásáról szóló rendelkezésébe is. Kimutatható, hogy Mossóczy részben értelmezte a szöveget új betoldással, de ezen kívül ki is hagyott olyan részt, ami az egyházának hátrányos lehet.⁷⁸ Szintén Mossóczy szerkesztését viseli magán I. András állítólagos törvényhozásának megfogalmazása. I. András kereszténységet visszaállító rendelkezéséről általánosságban a krónikás hagyomány is megemlékezett, ennek alapján talált ki a 15. század végén alkotó Bonfini egy részletes dekrétumot. Az 1584. évi műbe Bonfini pontjai kerültek be, de jelentősen megszerkesztve, átfogalmazva.⁷⁹ Egyáltalán nem furcsa tehát, hogy az eskügyűjtéseknél sem csak a szolgai másoló, inkább a tevékeny szerkesztő szerepét választotta.

Egyébként néhány tétel kifejezetten oda nem illőnek, anakronisztikusnak tűnik. Mossóczy szintén közölte az „Ítélmesterek esküje, ahogy az már nincs használatban”, vagy a „Régi bírak e formulára esküdtek” tételeket, amelyek közül az utóbbi még csak nem is tűnik eskümintának. A leginkább rendszeridegen tétel az eskük között az utolsó, ami a *Leonis et Alexandri Impp: in pravos iudices anathema* címet viseli. Mivel ilyen nevű császárok (*imperatores*) nem léteztek, felvethető, hogy nyomdai félreértésről van szó. Mossóczy kéziratában talán *papae* (pápák) állt (Leó és Sándor pápákból többet is ismerünk), amely szónak közkeletű rövidítése volt a két egymás mellett álló p betű, előtte pedig a sorszámukra vagy valami másra utaló jelcsoport, amit a nyomdász helytelenül értelmezett, és „Impp:” formában közölte. A formula *anathema* (átok, kiátkozás) műfaja is inkább egy pápai kiadvány felé mutat.⁸⁰ Ezt az utolsó tételt szinte bizonyosan az egyházi pályán mozgó Mossóczy saját gyűjtésének tekinthetjük, mert egy magyar dekrétumokat és eskümintákat kéziratban lejegyző szerzőnél végképp semmi keresnivalója nincsen. A gyakorlati magyar jogban nem használható esküminták felvétele vélhetően azzal magyarázható, hogy Mossóczy a gyűjtés maximalizálására törekedett. Ebből a szempontból érthetőbb, hogy mit keres ott a földeskü-minta, ami a szertartásrend részletes leírása miatt szintén kilóg a többi közül. A szöveget legvalószínűbben egy amúgy is felhasznált Négyeskönyv-kéziratból vehette át, de ugyanígy alakított rajta egy kicsit, mint más eskük esetében. Az eredeti Négyeskönyv-szövegahagyományhoz képest ugyanis a *Corpus Juris*-ban közölt szöveg egyszerűbb, s több, a lényegi részt nem érintő szintagma kimaradt belőle. Egyébként az 1552-es évszámot is tartalmazó „bizottsági” példányhoz áll leginkább közel a szövege,⁸¹ ami egybevág azzal a korábbi megfigyeléssel, hogy Mossóczy nem a Négyeskönyv „interpolált”, hanem a „bizottsági” változatát használta.⁸² Azt azonban nem állíthatjuk, hogy konkrétan ezt a kéziratot forgatta volna, nemcsak a kimutatható eltérések miatt, hanem mert a jelzett kézirat későbbi lehet, mint Mossóczy művének a megjelenése.⁸³

77 Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szövegahagyományáról. In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* (TDI Könyvek 9.) Budapest 2009. 89–93.

78 Mikó Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszná és a tized behajtásáról. *Századok* 146. (2012) 323., 328. (29. sz. jegyz.), 354.

79 Bonfini: dec. II. lib. II. 190–194. (Antonius de Bonfinis *Rerum Ungaricarum Decades*. Ed. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. II. Lipsiae 1936. 43.), CJH 1584. 15., vö. *Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése.* (Humanizmus és reformáció I.) Budapest 1973. 172., *Jánosi Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban.* (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 9.) Szeged 1996. 91., 100–101.

80 Forrását nem tudtam beazonosítani.

81 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. lat. 512. 270r–v.

82 *Párniczky M. – Bátyka J.: A Corpus Juris forrásai* i. m. 59.

83 A kötet lapjai ugyanis csak olyan vízjeleket tartalmaznak, amelyeket a 17. század elejéről tudunk leghamarabb kimutatni, lásd Mikó G.: *Quadrupartitum* kéziratairól i. m. 34–36.

Az 1584. évi kiadással a földeskü leírása kanonizálódott, méghozzá abban az időpontban, amikor az élő jogban való használata lényegében már visszaszorult. Ennek ellenére a törvénygyűjtemény újabb kiadásai az esküszövegek között rendre leközltek, és a szertartásrend így egészen az újkorig a *Corpus Jurisszal* együtt hagyományozódott,⁸⁴ olyan szolgai módon, hogy még egy, az 1584. évi kiadásba bekerült nyomdahibát is rendre reprodukáltak.⁸⁵

A földeskü szertartása

Látjuk tehát, hogy éppen arra az évszázadra formálódott ki az a hagyománykör, amiből a legteljesebb információt nyerhetjük a földesküről, amikor a szokás maga már elhalóban volt. Így fontos kérdés, hogy a Négyeskönyv 16. század közepi leírása a szertartásrendről mennyiben felel meg a korábbi évszázadok, főképpen az Árpád-kor gyakorlatának. A 13. századi említések egyedül a fej fölé tartott földről tettek említést, az 1290-es évek előtt arról is csak akkor, ha olyan speciális helyzet állt fent, ami miatt ki kellett térniük az oklevelek megfogalmazóinak erre a mozzanatra. Az 1330-as évektől bővült a leírás azzal, hogy mezítelen lábbal, majd azzal is, hogy megoldott övekkel kell esküt tenni, amely formula a 14–15. század fordulóján sokszor kiegészült a fedetlen fővel. A 16. századi leírások pedig már arra is kitértek, hogy az esküt egy kiásott gödörbe állva kell elmondani, egy „előesküvő” szavait követve. Mielőtt rátérnénk a hagyománykör teljességének a vizsgálatára, megjegyeznénk, hogy egyházi személyeknek ezt a procedúrát nem kellett végigcsinálniuk. Ők megtarthatták hagyományos öltözködésüket,⁸⁶ és a kezükbe sem kellett földet venniük, hanem az esküt vagy az evangéliumra, vagy szerzetesek esetén a regulájukra tett kézzel kellett letenni,⁸⁷ de volt, hogy a mellükön hordott keresztre, vagy csak egyszerűen a szívükre vagy mellükre (*pectus*) tett kézzel esküdtek.⁸⁸ A helyszínrre azonban általában nekik is ki kellett menniük. A hagyományos szertartásrendtől a legjobban apácák térhettek el, mivel ők nem hagyhatták el kolostorukat. Nekik még a helyszínen sem kellett megjeleníteniük, így 1343-ban a veszprémi apácák elöljárója és rendtársnői a saját monostorukban, a Szűz Mária-oltárnál esküd-

84 Pl. Tomus secundus continens Decreta, constitutiones et articulos regum incliti regni Hungariae... Viennae 1628. 610–611., Corpus Juris Hungarici seu decretum generale, incliti regni Hungariae... Tom. III. continens decreta [...] regum [...] Ungariae ab anno Domini 1585 usque ad annum 1687. Tyrnaviae 1696. 556–557., Corpus juris Ungarici seu decretum generale, incliti regni Hungariae... Tom. II. Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis. Tyrnaviae 1751. 204–205., Corpus Juris Hungarici [...] quibus accedunt: Praxis Criminalis. Budae 1779. 204–205.

85 CJH 1584. 745. oldalán „in scrobem, foueamue” szerepel, vagyis a harmadik szóból kimaradt egy q betű (helyesen foueamque, ti. ’verembe és gödörbe’). Ugyanígy „foeamve” szerepel az 1628. évi kiadás 610., az 1687. évi kiadás 557., az 1751. évi kiadás 204. és az 1779. évi kiadás 204. oldalán is.

86 1329. okt. 6.: DF 200 146. (AOkl XIII. 542. sz.), 1342. jan. 16.: Anjoukori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO) IV. 186. (AOkl XXVI. 17. sz.), 1354. jún. 9.: CD IX/2. 351–352. (AOkl XXXVIII. 317. sz.), 13(69). nov. 11.: DL 30 686., keltére: Erdélyi Okmánytár I–II. Szerk. Jakó Zsigmond. III–IV. Szerk. Hegyi Géza és W. Kovács András közrem. Jakó Zsigmond. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53.) Budapest 1997–2014. (a továbbiakban: EO) IV. 779. sz.), 1370. júl. 2.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner et al. Hermanstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) II. 350–352., 1372. jan. 24.: Sopron I. 69., 1374. okt. 15.: Zala II. 109., 1388. okt. 25.: DF 238 589. (ZsO I. 778. sz.), 1391. nov. 8.: DL 30 405. (ZsO I. 2264. sz.).

87 1236: MES I. 320., 13(69). nov. 11.: DL 30 686. (keltére: EO IV. 779. sz.), 1391. nov. 8.: DL 30 405. (ZsO I. 2264. sz.).

88 1342. jún. 15.: DL 10 155. (AOkl XXVI. 309. sz.), 1370. júl. 2.: UGDS II. 350–352., 1372. jan. 24.: Sopron I. 69., 1374. okt. 15.: Zala II. 109., 1377. máj. 6.: Húzi J.: Vas megyei okl. i. m. 617., 1388. okt. 25.: DF 238 589. (ZsO I. 778. sz.).

tek egy birtokrész határaitól.⁸⁹ A Szűz Mária-szigeti (margitszigeti) domonkos apácák helyett pedig a nevükben eljáró, szintén domonkos László *fratert* küldték volna esküdni a birtokra 1346-ban, de ő sem oldotta meg az apácák problémáját, mert azzal utasította el az eskütételt, „hogya a rend regulája nem helyesli, hogy bármely ezen rendhez tartozó testvér birtokügyekben esküt tegyen”.⁹⁰ A 15. század végén egyszer (de lehet, hogy több esetben is) már egészen egyedi módon oldották meg az apácák számára előírt eskütételt. A fehérvári keresztes konvent 1488. május 20-i levele szerint Mátyás király parancsára a királyi ember és a konvent tanúja május elsején kiment a Szentgyörgy avagy Szántószentpéter (*Zenthgyewrgh sive Zanthozenthpether*) nevű birtokra, amelynek egy része a veszprémvölgyi apácák és egy bizonyos Halásztelki (*de Halazthelek*) Porkoláb Ambrus között per tárgyát képezte. Ott a szomszédokat összehívva egy szabályos határjárást tartottak, ahol az apácák képviselője megmutatta a birtok határjeleit. Ezután a királyi ember a határoknál „földet vett és emelt ki olyan mennyiségben, ahogy az ország szokásjoga ezt megkívánja, és a pecsétjével megerősített földet őrizet alatt a mondott veszprémvölgyi apácák egyházába vitte és szállította, és a mondott Ágnes apátnő [...] hét másik nemesselel, a mondott birtok határjárásának hatodnapján [...] a királyi ember és László keresztes, illetve Porkoláb Ambrus tanúságának a jelenlétében stallumában a neki odaszállított földet a feje fölé emelte, és általában, miként szokás a földre esküdni [...] letette az esküt”.⁹¹ Tegyük hozzá: volt, hogy a szerzetesek közül férfiaknak is megengedték, hogy ne a vitás birtokon, hanem a saját egyházukban tegyenek földeskü, mint tette azt a garamszentbenedeki apát is 1382-ben.⁹²

Kérdés azonban, hogy a formulákat tekintve évszázadokon keresztül bővülő hagyománykör mögött milyen tényleges esküszertartás rejtőzött a korai időkben. A korábbi szertartások rekonstruálásában segít, hogy akkor is akadt néhány olyan, nem a megkívánt rendben lezajló földeskü, amelyek esetében a leírások kiegészültek formulán túli mozzanatok rögzítésével is; ezek a részletek hasonlóságokat mutatnak a 16. századi információkkal.

A földbe ásott árkot már egy 1408. évi oklevél is említette a hagyományos formulába ágyazva: „sarutlan lábakkal, megoldott övekkel egy gödörbe állva és földet a fejük fölé tartva” kellett esküdni.⁹³ A szokást azonban még régebbre vissza lehet vezetni. A boszniai káptalan 1350. január 22-i levele szerint január 13-án a királyi ember és a boszniai káptalan tanúja kimentek három Baranya megyei birtokra, hogy egy határjárást elvégezzenek. A Nekcsei Denk mester által megmutatott egyik határjelnek azonban a birtokszomszédja, Kórógyi Fülöp mester ellentmondott. Denk erre még aznap egymaga földeskü tett, hogy jogos birtoklását ezzel bizonyítsa. Innentől adjuk át a szót az oklevélnek: „amikor többek között az említett Denk mester a mondott birtokok határjárásakor egy határjelhez ért, ahol ki-

89 1343. okt. 24.: DL 3439. (AOkl XXVII. 717. sz.), lásd még 1344. nov. 29.: DL 3715. (AOkl XXVIII. 784. sz.) és 1346. júl. 12.: AO IV. 612–625. (AOkl XXX. 512. sz.).

90 1346. nov. 17.: ut regula ordinis per quempiam fratrem ipsius ordinis in causis possessionariis iuramentalem depositionem fiendam non annueret — AO V. 73. (AOkl XXX. 808. sz.).

91 1488. máj. 20.: terram in tanta quantitate, quantam consuetudo regni requirit recepisset et levasset, eandemque terram suo sigillo muniendo sub fideli custodia ad ecclesiam dictarum dominarum sanctimonialium in dicta valle Wesprimiensi constatam detulisset et apportasset, prefataque domina Agnes abbatissa [...] octavo se nobilibus sexto die huiusmodi reambulationis prefate possessionis ipsarum [...] coram dicto homine regio et ipso Ladislao crucifero nostro, scilicet testimonio ipso etiam Ambrosio Porkolab presente in stallo suo dictam terram sibi portatam super caput suum levando et generaliter, prout moris est super terram iurare [...] sacramentum sive iuramentum prestitisset — DL 19 384.

92 1382. márc. 7.: DF 235 894.

93 1408. márc. 22.: discaltatis pedibus et resolutis cingulis in quadam fossa stando ac terram super capita earum levando et generaliter dicendo prout moris est — DL 62 212. (ZsO II. 6023. sz.).

ásatta az eskütételének a helyét, tudniillik egy gödröt, a mondott Fülöp mester e helyet olyan közös hátnak mondta, amely keletről indul és nyugatra tart, és ami őt elválasztja Denk mester Pongrác nevű birtokától. Itt a mondott Fülöp mester meg akarta mutatni azokat a birtokait, amelyek ügyében ezen Denk mestert perbe akarta vonni, és amiket az esküjére is bocsátana. Ezen Denk mester nem akart oda menni, hanem egy vetésben az eskütételének a helyéül egy másik gödröt ásott, ahol a mondott emberek — a Fülöp mester érdekében kirendelt királyi ember és a mi emberünk — füle hallatára és szeme láttára azt az esküt tette, hogy Isten őt úgy segélje, és a föld úgy fogadja be csontjait, és magja magjául úgy maradjon meg, hogy a mondott földek, amiknek a határait megjárták, az említett birtokaihoz tartoznak. Ámde Fülöp mester az érdekében kirendelt királyi ember és a mi emberünk színe előtt Denk mester esküjével szemben azt az ellenvetést tette, hogy Denk mester az esküt a szavainak kimondásakor elhibázta és elvétette”.⁹⁴

Az eskütétel érdekében kiásott gödör tehát már itt is megjelenik, és a szöveg egyedülálló módon idézi a földeskü bevezető, formulás részét is. Összehasonlítva a Négyeskönyvben leírt esküvel, nem sok érdemi hasonlóság fedezhető fel, az egyes tételek annál inkább felfedezhetőek egy másik középkori hagyományban. Egy, a Kollár-kódexben megőrződött 15. századi magyar nyelvű esküformában található, hogy „Isten theged wgy segellyen [...] fewld thethemedeth wgy fogadya [...] magol magod wgy ne zakadyon” („Isten téged úgy segéljen [...] a föld tetemedet úgy fogadja [...] magul [azaz, szerintem: „magként”] magod úgy ne szakadjon”).⁹⁵ A fenti esküformula általános lehetett a korban, mert két másik magyar nyelvű esküszöveg is tartalmazza nagyon hasonló szavakkal. Az Ilosvai-kódexben megőrzött változata úgy hangzik, hogy „Isten téged úgy segéljen [...] föld tetemedet úgy ki ne vesse, magul magod úgy ne szakadjon”.⁹⁶ Egy harmadik, Bónis György szerint a 14. századi nádori közgyűlésekkor használt esküformula szerint pedig „Isten theged wgy segellyen [...] fewld tetemed wgy fogadya [...] magwl magod wgy ne zakagyon”.⁹⁷ Ez utóbbi eskü I. Lajos törvényeinek függelékeként a már említett, Mossóczy-féle, 1584-ben kiadott *Corpus Juris*ba is be-

94 1350. jan. 22.: cum inter cetera prefatus magister Denk in reambulatione dictarum possessionum ad unam metam pervenisset, ubi locum depositionis sui iuramenti, scilicet unam foveam effodi fecisset, ubi dictus magister Phylpus eundem locum talem metam communeam fassus extitisset, que ipsum separaret de possessione Pongrach eiusdem magistri Denk, que inciperetur ab oriente et tenderet ad occidentem, ubi dictus magister Phylpus ipsas possessiones, pro quibus eundem magistrum Denk contra se in causam attrahere voluisset, quas etiam ad suum iuramentum commisisset, sibi demonstrare voluisset, idemque magister Denk ibi ire noluisse, sed in quodam sacco [sato] aliam foveam pro depositione sui iuramenti effodi fecisset, ubi dictis hominibus, regio videlicet et nostro pro eodem magistro Phylpus deputatis audientibus et videntibus tale deposuisset iuramentum, quod sic Deus eum adiuvet, et terra eius ossa sic assumptat, ac semen suum semini suo sic relinquere possit, quod predictae terre, quas reambulando circuisset, pertinerent ad possessiones prenotatas; unde idem magister Phylpus coram dictis hominibus regio videlicet et nostro pro parte sua deputatis, contra iuramentum eiusdem magistri Denk taliter obiecit, quod ipse magister Denk in suorum forma verborum ipsum iuramentum deponendorum deerrasset et deviasset — CDCr XI. 570. (AOkl XXXIV. 64. sz.).

95 Kertész Balázs: Esküszöveg magyar nyelven 1446-ból. In: „Látjátok feleim ...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29 – 2010. február 28. Budapest 2009. 246–247. Másolata megtalálható egy Esztergomban őrzött (fentebb már említett) kéziratban, amelyben különféle, 16. század közepén, második felében készült feljegyzéseket kötöttek egybe (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjtemény Categ. V. tit. IV. c. 65. p.).

96 Kertész B.: Esküszöveg i. m. 247.

97 Bónis György: Régi magyar esküminták. Magyar Nyelv 57. (1961) 279., lásd még uo. 284–285. Egyébként ez is ugyanabban a kéziratban (de más időben, másik kéz által lejegyzett szövegrészben) található, mint a Kollár-kódexben megőrződött szöveg másolata (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjtemény Categ. V. tit. IV. c. 89. p.).

került,⁹⁸ és annak másolataiban rendre tovább hagyományozódott. A magyar nyelvű eskük jóval hosszabbak voltak és több tételt tartalmaztak az 1350. évi rövid latin összefoglalónál, de valószínűsíthetjük, hogy az eredeti formulás rész ott is hosszabb volt, és csak bizonyos jellemző tételeket emeltek ki belőle. A szöveghasonlóság egyébként nem csak azt mutatja, hogy az 1350. évi oklevélben leírt eskü egy bevett formulát használt, de a több magyar nyelvű esküszöveg fennmaradása azt is sejteti, hogy a magyar is használati nyelvnek számított, azaz valószínű, hogy a földesket sem csak latinul lehetett letenni.

Az esküt tartalmilag egyébként több oklevél is leírta a 14. század első felében is. 1324-ben Lampert országbíró megszabta, hogy egy határperben „azokkal a szavakkal [tegyék le az esküt], hogy a fenti tizenegy határjel az ő mondott Bytus nevű birtokának a határa”.⁹⁹ 1332-ben pedig, amikor megállapodás született a birtokhatárok meghúzásának menetéről, akkor a kötelezett egyik félnek a sarokhatár-jelnél — arra felállva — úgy kellett esküt tennie, hogy „Isten őt úgy segélje és tartsa meg, hogy azon határok, amiket megmutat, ismerete szerint a mondott birtok igaz határai.” Azután a másik fél is menjen el az utolsó határpontig, és ő úgy esküdjön, hogy „Isten őt úgy segélje és úgy örökíthesse utódaira e birtokát, hogy ez egy igaz felosztás, és azok a mondott birtok igaz határjelei, ahol ezen Sándor és János megmutatták azokat”.¹⁰⁰

Az 1518-ban közölt földeskü-leírásnak is van még olyan eleme, aminek a párhuzamait szintén fellelhetjük Anjou-kori oklevelekben. Az ottani leírás alapján a gödörbe való beállítás után úgy kell esküdni, hogy „miután István ítélőmester vagy a távollétében helyettese, Péter felmondja [az esküt] az ítélőmester vagy helyettese szavai és felmondása után mindannyian elmondják”.¹⁰¹ A szöveget tehát a helyben lévő kiküldött bizottság előremondta, és a többieknek őket kellett követniük. Mindez nem újdonság, az 1330-as évek végétől nem egyszer megjelent az a formula az eskü elrendelésekor, hogy „mivel az eskü sok szót foglal magában, ezért az eskü megtekintésére kirendelt tanúságotok köteles elmondani az előesküvést szóról szóra lassan és soronként ugyanezen Gugnak és Gyürknek és minden egyes eskütársának az eskütétel helyén és idején”.¹⁰² A tételes előesküvés

98 CJH 1584. 68–69.

99 1324. máj. 15.: per hec verba, quod predictae undecim mete memorate possessionis sue Bytus nuncupate mete existant — CD VIII/7. 161. (AOKl VIII. 257. sz.), eredeti után javítva, vö. DF 251 680.

100 1332. máj. 14.: Deus ipsum ita salvet et conservet, quod ipse illas metas quas ostenderit veras metas dictarum possessionum esse sciat [...] Deus ita iuvet eum et ita possit ipsam possessionem suam posteris suis relinquere quod illa sit vera distinctio et ille sunt vere mete dictarum possessionum quas idem Alexander et Johannes ubi demonstraverint — AO II. 595.

101 1518. máj. 10.: recitante ipso magistro Stephano prothonotario vel ipso absente prelibato Petro vicemagistro [...] ac post verba et recitacionem eiusdem prothonotarii aut vicemagistri generaliter dicendo, prout super terram moris est iurare — *Belényesi, M.*: Serment sur la terre i. m. 371. (18. sz. jegyz.).

102 1338. júl. 15.: quia ipsum iuramentum nulla [sic! recte: multa] verba in se continet, ideo testimonium vestrum ad videndum ipsum iuramentum deputatum premissam iuramentalem depositionem eisdem Gugh et Gyurk ac eorum singulis coniuratoribus loco et tempore depositionis ipsius iuramenti de verbo ad verbum paulatim et seriatim explicare teneantur — DL 40 781. (AOKl XXII. 358. sz.). Ugyanez vagy hasonló értelmű a formula pl. 1342. jan. 17.: DL 99 995. (AOKl XXVI. 19. sz.), 1342. jún. 2.: Zichy II. 27. (AOKl XXVI. 279. sz.), 1342. jún. 5.: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I–II. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla. Budapest 1908–1928. (a továbbiakban: Bánffy) I. 122. (AOKl XXVI. 291. sz.), 1342. aug. 10.: AO IV. 251. (AOKl XXVI. 427. sz.), 1343. okt. 22.: AO IV. 379. (AOKl XXVII. 713. sz.), 1345. máj. 10.: DL 2388. (AOKl XXIX. 317. sz.), 1354. jún. 9.: CD IX/2. 352., vö. DL 25 821. (AOKl XXXVIII. 317. sz.), 1392. nov. 12.: DL 100 252. (ZsO I. 2679. sz.), 1408. júl. 4.: DL 69 153. (ZsO II. 6194. sz.) stb.

elmondása egyébként nem csak a földeskükre volt jellemző.¹⁰³ Mindezt valós jogi problémák hívták életre, hiszen az elhibázott eskü a hagyományos felfogás szerint érvénytelennek számított. Az elhibázott eskü kérdése már az 1320-as években igen komoly gondot jelentett, így maga I. Károly szabályozta a kérdést 1324-ben, majd 1328-ban is. Az országlakosok panaszára a király elrendelte, hogy az esküket nem szó szerint a per tárgyát követve kell kifejtetni, hanem egyszerűbb és szabaddabb összefoglalással is elmondható, hogy mire tesznek esküt, illetve hiba esetén legyen lehetőség kétszeri ismétlésre a per elvesztése nélkül.¹⁰⁴ Károly rendelkezései nem mehettek át maradéktalanul a gyakorlatba, így fordulhatott elő, hogy másfél évtizeddel később Szécsényi Tamás erdélyi vajda is kiadott egy olyan állásfoglalást, amely szerint erdélyi peres eljárások esetén, ha az esküre kötelezett fél első alkalommal „az esküjét elhibázza, a kezét az oltárra téve kétszer megismételheti”.¹⁰⁵ Az elvétett (föld)eskü így is támadási felület volt és maradt. Láttuk, hogy már 1350-ben is azzal támadta meg az egyik fél a másik földesküjét, hogy az „az esküt a szavainak kimondásakor elhibázta és elvétette”.¹⁰⁶ Az eskü előremondásának gyakorlati lefolyására következtethetünk Pál országbíró 1341. évi ítéletleveléből, amelyben szintén előfordul egy rosszul mondott földeskü. Az ügynek adhatott némi pikantériát, hogy az egyik peres fél maga az erdélyi vajda, Szécsényi Tamás volt, akinek egy friss, Zaránd megyei birtokszerzését bizonyos Rátót nembeli nemesek nem voltak restek tilalmazni.¹⁰⁷ Az országbíró elé került ügyben Pál az utóbbiaknak ítélte 120 nemessel leteendő földesküt arról, hogy a vajda által megszerzett birtok valójában az övék. A kijelölt időpontban meg is jelentek a birtokon, ám az eskütétel folyamán „egy eskütárs, a harmincadik, tudniillik Veszprémi Demeter a mondott esküformában egy szót kétszer is elvétett, és az emberek, vagyis a káptalan tanúságtevői mondták neki, hogy az esküjét újra tegye le. Péter ítélmester, Tamás vajda ügyvédje a káptalan embereit tilalmazta az utolsó felmondástól, végül [Demeter] újra esküdött a harmadik felmondásra, amit a káptalan egy embere köteles volt biztosítani a számára [...]. Hozzá tették azt is, hogy a káptalan embere az előremondás során a sok szó miatt eltévesztvén az esküt [Tamás vajdát] kétszer csak vajdának és nem Tamásnak mondta, és ezután két eskütárs hasonlóképpen csak vajdának nevezte [Tamást]”.¹⁰⁸ Mivel a perben 120 eskütárral kellett esküdni, a 30. eskütárs kétszeri hibázását csak úgy vehették észre, ha az esküt nem csoportosan, „kórusban” tették le, hanem egyenként. A másik hiba is erre utal: a káptalani előesküvő (a szöveg újra és újra elmondása miatt nyilván már igen fá-

103 Lásd pl. egy gyilkossági ügyben egyházban teendő tisztítóeskü esetében 1345. dec. 2.: DL 40 995. (AOkl XXIX. 848. sz.).

104 1324. aug. 10.: DRH 1301–1457. 78–79. (AOkl VIII. 375. sz.), 1328. okt. 31.: DRH 1301–1457. 82–84. (AOkl XII. 458. sz.). Az 1328-i rendelkezés egy részének fordítása: Béli G.: Eskütétel módjai i. m. 80.

105 1342. máj. 8.: suum offenderet iuramentum, suam manum supra altare tenendo bis repetere possit — Teleki I. 68. (AOkl XXVI. 196. sz.).

106 1350. jan. 22.: in suorum forma verborum ipsum iuramentum deponendorum deerrasset et deviasset — CDCr XI. 570. (AOkl XXXIV. 64. sz.).

107 A felperes Tamáshidai Balduin fia Lőrinc és fiai nemzetségére lásd Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. (családtörténet, heraldika, honismeret) [elektronikus dokumentum] H. n. 2003. Rátót nem 10. tábla: Gyulafi (rátóti).

108 1341. okt. 6.: unus ex coniuratoribus eorum tricesimus Demetrius videlicet de Wesprimio, in formam dicti iuramenti in uno verbo bis offendisset, hominibus seu testimoniis dicti capituli sibi dicentibus iuramentum suum reinvenire, magistro Petro prothonotario et legitimo procuratore ipsius Thome woyvode ab ulteriori recitatione homines dicti capituli perhibente, tandem reinvenisset pro tertia recitatione quam dare debuisset unius hominis dicti capituli [...] adiunxissent eciam, quod idem homo dicti capituli in recitando sepedictum iuramentum propter multa verba immemor, solum wayvodam bis et non Thomam nominasset, et post ipsum duo coniuratores similiter wayvodam duntaxat nominassent — AO IV. 150–151. (AOkl XXV. 713. sz.).

radtan) kétszer hagyta ki „Tamás vajda” nevéből a tulajdonnevet, és a szöveg szerint hasonlóképpen két eskütárs rontott így. Ez is csak akkor fordulhatott elő, ha mindenkivel külön-külön mondatták el a szöveget. Az eskütársak számát egyébként a birtok becsértéke szabta meg, hagyományosan ahány márkára becsülték a vitatott birtokrészt, annyi eskütársat kellett állítani mellé, bár előfordult, hogy eltértek ettől a szabálytól. Így nagyobb birtokok esetében máskor is előfordult a 100, 120 vagy akár 136 eskütárs, egy esetben pedig több mint 300 emberrel kellett volna esküt tenni, igaz, ez esetben nem kezdtek bele a szertartásba, mert a felek az eskü előtt megegyeztek.¹⁰⁹

Látjuk tehát, hogy a 14. század első harmadának a végére — bár a formulák önmagukban ezt nem mutatják — a földeskü már többé-kevésbé úgy zajlott, ahogy azt a késő középkori, kora újkori források leírják. Gödröt ástak, és abba mezítláb és „megoldott övekkel” beleállva földet tartottak a fejük fölé, és úgy mondták el az esküformát, amit a kiküldött hiteleshelyi ember előremondott. Az eskütársak hasonlóképpen jártak el, és nem csoportosan, hanem egyenként ismételték meg az esküt, miszerint ők is úgy tudják, hogy a fő eskütevőnek igaza van a földet és a határokat illetően. Kérdéses, hogy csak a fő esküvőnek kellett-e a kiásott gödörbe állnia, vagy az összes eskütársának egymás után, egyenként. A 16. századi Négyeskönyv szertartás-leírása elég határozottan állást foglalt e téren. „A fő személy eskütársai — írja a Négyeskönyv — a peres földön kiásott gödörbe vagy verembe való beereszkedés nélkül, és nem mezítláb, hanem rendes öltözetük megtartásával, a szokásos ruhában, amit máskor is szoktak viselni, a gödrön kívül, a peres földet a jobb kezükben tartva, az esküket a fő személyt követve kötelesek letenni”.¹¹⁰ Ezzel ugyanakkor ellentétben áll már az 1518. évi szertartás-leírás is, amely szerint Brandenburgi Györgynek „magával együtt 12 hozzá hasonló nemessel” (*duodecimo se nobilibus sibi similibus*) kellett „megoldott övekkel, mezítelen lábakkal, fedetlen fővel, és így ugyanott egy gödörbe [...] beleállva” (*resolutis cingulis, discalceatis pedibus, discoopertis capitibus eorum, sicque in foveam [...] descendo*) esküdni.¹¹¹ A gödröt szintén említő 1408. évi oklevél — hasonló módon — a két felperes asszony mellett a velük tanúskodó birtokszomszédnak is előírta a hiányos öltözetet és a gödörbe ereszkedést.¹¹² Mivel a 14. századi formulák — a gödröt nem említve — szintén kiemelték, hogy az eskütársaknak is mezítláb, megoldott övekkel kell megjeleníteniük, a Négyeskönyv ellenben e téren is felmentést adott nekik, gyanítható, hogy a Négyeskönyv már egy megváltozott vagy eleve rosszul rögzített szokást hagyományozott ránk. Valójában a 14–15. században a nem egyházi rendhez tartozó eskütársakra is ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint a fő eskütevőre. Tehát nekik is bele kellett állni ugyanabba a gödörbe egymás után, a saját esküjük letételekor.

Az, hogy ez a szokásrendszer még korábbra, az Árpád-kor utolsó évszázadára is visszavezethető-e, nem bizonyítható, ám elég könnyen feltételezhető. A későbbi leírások és az Árpád-kori gyér utalások között ugyanakkor csak egy összekötő kapcsot találunk. Már a 13. században is bizonyo-

109 100 fő: 1330. febr. 2.: Zichy I. 343–344. (AOkl XIV. 74. sz.), 160 fő: 1335. szept. 1.: Zichy I. 467–468. (AOkl XIX. 537. sz.), több mint 300 fő: 1338. máj. 6.: DF 200 859. (AOkl XXII. 229. sz.), 136 fő: 1348. jan. 23.: AO V. 187–195. (AOkl XXXII. 32. sz.), 120 fő: 1416. máj. 15.: DL 31 123. (ZsO V. 1893. sz.).

110 Quadr. IV. rész 59.: *conjuratores illius principalis personae, absque descensione in foveam, et scrobem in ipsa terra litigiosa effossam, neque nudipedes, sed solitis eorum indumentis salvis, ac more solito, prout alias incedere soliti sunt, vestiti, extra ipsam foveam, terram tamen ipsam litigiosam manu dextra tangentes* — *Quadrupartitum* 487–488.

111 1518. máj. 10.: *Belényesi, M.*: Serment sur la terre i. m. 371. (18. sz. jegyz.).

112 1408. márc. 22.: *predicte nobiles domine tertio se videlicet cum uno ex vicinis eiusdem terre litigiose, scilicet Mathia filio Thome de Alsokupa [...] discalciati pedibus et resolutis cingulis in quadam fossa stando ac terram super capita earum levando [...] debeant sacramentam prestitisse* — DL 62 212. (ZsO II. 6023. sz.).

san élt a 14–15. században végig kimutatható szokás, hogy egyházi személyeknek nem az eskü hagyományos rendjét kellett követniük, hanem papi ruhában az evangéliumra vagy valamely más szent tárgyra tett kézzel esküdhettek. Ráadásul mindez a földeskü legelső, 1236-ból ránk maradt leírásában olvasható. Ekkor a garamszentbenedeki apátnak „kettő, a másik fél által választott testvérrel együtt Szent Benedek reguláját kézben tartva”, az egyház két jobbágynak ellenben „az említett földre állva és a fejük fölé földet tartva” kellett esküdnie.¹¹³

Az esküforma archaikus, a 14. és a 16. század között viszonylag változatlan volta ugyanakkor megengedi azt a feltételezést, hogy a szertartásrend a 13–14. század közötti időszakban sem változott sokat, erejét éppen konzervatív volta adta. Hogy az Árpád-korra mi vezethető vissza, arra a szertartás szellemi hátterének a vizsgálata adhat még némi fogódzót.

Már a Négyeskönyv szerzői is úgy érezték, hogy az „eskü félelmetes formája és rendje már régtől fogva jelen van Magyarországon”.¹¹⁴ A 19–20. századi folkloristák és nyelvészek a finnugor nyelvű mordvinok szertartásrendjével is párhuzamot vontak, jóval a honfoglalás előtti korra vezetve vissza a földeskük szellemi hátterét.¹¹⁵ A mordvin párhuzam — amely egyáltalán nem hasonlít a magyar földeskükre, csak a földre való esküvés egy archaikus mordvin szertartását írta le — véleményünk szerint nem túl meggyőző, legfeljebb csak annyit bizonyít, hogy — mint minden nép folklórjában — náluk is megtalálható a főelemek, így a víz vagy a tűz mellett a föld kiemelt szerepe is. Ráadásul a földre való esküvés és a hamis tanúzás kapcsán számos nyugat-európai párhuzamot is ki lehet mutatni.¹¹⁶ Abban azonban igaza lehet a párhuzamokat és egyfajta szellemi hátteret keresőknek, hogy a gödörbe való lemászás és a földnek a fej fölé tartása összefüggésben állhat azzal a hiedelemmel, hogy a hamisan esküvőt elnyeli — vagy éppen ellenkezőleg: holttestét kivetíti — a föld, határviták esetében pedig konkrétan az a föld bünteti meg, amire hamisan esküdött.¹¹⁷ A testhelyzet — veremben állva, a fej felett földet tartva — jelképesen eltemetett pozícióra utal,¹¹⁸ és így nyer igazán nyomatékot az az 1350-ből idézett eskürészlet, miszerint „a föld úgy fogadja be csontjait”.¹¹⁹ Ez az esküszöveg-részlet mutatja, hogy a fej fölé tartott föld és a gödörbe állás szakrálisan is összefüggött egymással, az „eltemetés” jelképes pozíciójához mindkettőre szükség van, miközben szó esik arról, hogy a föld hogyan fogadja be az esküt tevő holttestét. Vagyis: ha az Árpád-korban már létezett a fej fölött tartott föld szokása,¹²⁰ akkor elég nagy valószínűséggel a szertartásrend részét képezte a kiásott verem is, hiszen a kettő együtt teszi ki a jelképrendszer egészét.

Hogy a megoldott öv és a mezítelen láb is idevonható-e, kérdéses, de nem kizárható. Mivel a szertartás fő alaki kellékei a temetkezéssel állnak összefüggésben, logikus lehet, hogy az öltözködés elemei is

113 1236: prefato abbati cum duobus fratribus suis, quos adversa pars eligeret, super librum regularum sancti Benedicti manus inponentes sacramentum Deo prestare indiximus, et duobus iobagionibus dicte ecclesie super predicta terra stantes et terram supra capita eorum ponentes iuramentum adiudicavimus — MES I. 320.

114 Quadr. IV. rész 59.: Quae quidem seria et terribilis forma iuramenti [...] jam ab olim in Regno Hungariae adinventum extitit — Quadripartitum 488.

115 Barna F.: Ösvallásunk főistenei i. m. 63–64., Erdődi J.: Véreskü, földeskü i. m. 465–466.

116 Berze Nagy J.: Adalékok i. m. 132–134., Róheim G.: Hamis tanú i. m. 212–221.

117 Ennek a hiedelemnek magyar és külföldi (nyugat-európai) felbukkanásait összegyűjtötte Ipolyi A.: Magyar mythologia i. m. 210–211., Berze Nagy J.: Adalékok i. m. 132–134., Róheim G.: Hamis tanú i. m. 212–221.

118 Bónis Gy. – Degré A. – Varga E.: Bírósági szervezet és perjog i. m. 65. (a vonatkozó rész Bónis Gy. munkája), Béli G.: Eskütétel módjai i. m. 79.

119 1350. jan. 22.: terra eius ossa sic assumptat — CDCr XI. 570. (AOkl XXXIV. 64. sz.).

120 1236: MES I. 320., 1284. dec. 14.: HO VII. 188., 1293. aug. 14.: HO VIII. 236., 1299. jún. 20.: ÁÜO V. 230., 1299: ÁÜO V. 227.

utalhatnak egy temetés előtt álló halott viseletére,¹²¹ még úgy is, hogy a középkori temetőleletek ezt nem támasztják alá egyértelmű módon. Övet (pontosabban ami megmaradt belőle, vagyis legtöbbször övcsatot, ritkábban szíjvéget és vereteket) ugyanis nem egyszer találni a keresztény temetőkben, még ha nem is számít a leggyakoribb sírleletnek.¹²² Az viszont, hogy nem becsatoltan, hanem megoldottan helyezték volna a sírba, egyáltalán nem tűnik bevett szokásnak a keresztény temetkezési hagyományban, amit az övcsatok legtöbbször „normális” helyzete mutat. Ellenpéldára a borsodi földvár 11–12. századi, feltehetően a várnépbeliek által használt temetőjében akadunk, ahol az egyik férfisír úgynevezett „lára alakú” övcsatja az ágyékszigolyák alatt előlappal a föld felé került elő, és az ásató Wolf Mária is feltételezte, hogy „az övet megoldva helyezték a sírba”. Azt azonban ő is megjegyezte, hogy ez „idáig egyedülálló módon” bukkant fel templom körüli temetőben, egyedül keleti párhuzamot tudott felmutatni erre a helyzetre.¹²³ A lelet egyedülállóságát még jobban kiemeli a temető antropológiai elemzése, amely szerint a kérdéses férfi embertanilag élesen eltér a többi, mintegy 100 főtől, és „a népesség többi férfitagjától különböző eredete nagyon valószínű”.¹²⁴ Érdekes, hogy más olyan esetben, ahol a sírrajz alapján gyanakodhatunk megoldott övre az övcsat elhelyezkedése alapján, szintén a magyartól eltérő, megkeresztelkedett kun népesség hagyatékával találkozunk.¹²⁵ Mindez a szokás keleti, kereszténység előtti eredetére utal, annál is inkább, mert a honfoglalás kori klasszikus, gazdag mellékletes sírokban többször kimutatható, hogy a halottat felhajtott végű, megoldott övvel temették el.¹²⁶

A mezítelen láb és megoldott öv azonban felbukkan egy másfajta kontextusban is az Árpád-kor folyamán, mégpedig olyan peregyezségeket követő vezeklő szertartások alatt, amikor az illetőnek demonstrálni kellett alázatos, bűnbánó voltát. A pannonhalmi monostor népei már 1234-ben is hangsúlyozottan mezítláb (*nudis pedibus*) járultak az apát színe elé, könyörögve neki, 1239-ben pedig az egyezés értelmében az arra kötelezettnek 22 hozzá hasonló emberrel mezítláb, hüvelyéből kihúzott, kezében tartott karddal (*nudis pedibus gladiisque evaginatis in manibus eorum positus*) kellett könyörögnie a megtámadott félnek.¹²⁷ A század második felének peregyezségeiben már mindkét elemmel találkozunk. Az Óvári Konrád és fia, illetve Lőrinc fia Kemény közötti hosszú persorozat több megegyezést is szült. 1282-ben Kemény azt vállalta, hogy 50 hozzá hasonló nemessel Konrád, a felesége és fia elé járul Bara-

121 Ezt feltételezte Béli Gábor is: a „lábbelítől megszabadított, lemesztelenített lábak [... és a] leoldott öv [...] a holtat, mégpedig a dicstelenül kiszenvedettet jeleníti meg” (Béli G.: Esküdtétel módjai i. m. 79.).

122 A konkrét feltárások közzétett anyagát most mellőzve, csak a honfoglalás és középkori övleletekről szóló összefoglaló munkákra utalnék: Szabó Kálmán: Apártaöv. In: Szabó Kálmán válogatott írásai. Megjelent Szabó Kálmán születésének 100. évfordulójára. Szerk. Sztrinkó István. (A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei 2.) Kecskemét 1986. 55–61. (első megjelenés: 1934). Megállapításait némileg pontosította: Horváth Béla: A tiszaozvényi pártá és pártáöv. Folia Archaeologica 21. (1970) 165–167., Révész László: Lára alakú csatok a Kárpát-medencében. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 27. (1989) 513–541., K. Németh András: Csontosövek a középkori Magyarországon. In: „... a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. Ritoók Ágnes, Simonyi Erika. (Opuscula Hungarica 6.) Budapest 2005. 275–288.

123 Wolf Mária: Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis. A borsodi ispánsági vár templomai. In: „... a halál árnyékának völgyében járok” i. m. 136.

124 Bernert Zsolt – Kustár Ágnes: A borsodi várnép temetőjének embertani adatai. In: „... a halál árnyékának völgyében járok” i. m. 143.

125 Horváth Ferenc: Szer plébániatemploma és a település középkori története. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1974–1975. I. 353., 356. (a 42. sz. sír).

126 Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.) Miskolc 1996. 120–121., 190.

127 1234: PRT I. 727., 1239: CDCr IV. 97.

nya nevű birtokán, és megeresztett övekkel, mezítláb (*solutis cingulis et nudis pedibus*) bűnösnek vallván magát, könyörög nekik. 1285-ben pedig kifejezetten Konrád fia Jakabnak ígérte meg, hogy 100 emberrel sarutlanul, megeresztett övvel (*discalciatus, soluto cingulo*) fog tiszteletteljesen könyörögni.¹²⁸ Egy 1300. évi vezeklés alkalmával pedig az arra kötelezettek 40, hozzájuk hasonló nemessel, megeresztett övekkel és bottal a kezükben (*insolutis cingulis, baculos in manibus tenentes*) voltak készek egy gyilkossági ügyben megkövetni a sértetteket.¹²⁹ A megoldott öv és mezítelen láb tehát az alázatosság jele is volt a 13. században, és ha része volt a földeskü szertartásának, akkor ebbéli jelentésében is bekerülhetett abba. Nem zárhatjuk ki ugyanakkor azt sem, hogy mégis a jelképes eltemetkezéssel álltak összefüggésben.

Mindez elvezet a földeskü kialakulásának idejét firtató kérdéshez. Arra semmi bizonyíték nincsen, hogy az először 1236-ban megfigyelhető szokást vissza lehet-e vezetni a 13. század előtti, bár ezt nem is zárhatjuk ki kategorikusan. Azt azért elmondhatjuk, hogy bármilyen „archaikus”-nak tűnjék is maga a szertartás, megjelenésének időpontja nem lehet régebbi, mint általában véve az esküvel való bizonyítás kialakulása a peres ügyekben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy azok a hiedelmek és a szakrális bázis, amik a szertartásrend szellemi hátterét adták, ne léteztek volna korábban is — sőt, logikailag következik, hogy létezniük kellett, ha egy bizonyítási szertartást erre alapoztak —, de magának a „földeskü”-nek a megjelenése szorosan összefügg az esküvel való bizonyítási mód megjelenésével. A 11. századi birtokpererekről semmit nem tudunk, de a 12. századból már ránk maradt néhány — igaz, jellegét tekintve eléggé homogén — eset, amelyek mindig a királyi várszervezet népei és rendszerint egy egyház vagy ritkábban magánember közti birtokpert tárnak elé.¹³⁰ Egyetlen olyan birtokügyet ismerünk csak a 12. századból, amely magánszemélyek közötti konfliktus körül forog, bár bizonyos zalai várjobbágyok itt is érintettek voltak. Ők vádolták meg ugyanis 1192-ben Hahótot Mog nádor előtt, hogy egy vásárolt földje valójában az övék, és a per ezután a földet eladó Párisz és Hahót között folytatódott.¹³¹ Ezek között a perek között két olyat találunk, ahol az eskü mint bizonyítási mód előkerül, az első esetben a váradi egyház oltárán tették azt le, a második esetben nem állapítható meg a helyszín.¹³² Érdekes, hogy mindkét eset drávántúli vonatkozású, ahogy a Magyar Királysághoz tartozó (de annak jogrendjét nem követő) Dalmáciából is ismerünk egyéb, esküvel eldöntött birtokpereket a 12. századból,¹³³ bár ez messze nem jogosít fel olyan következtetések levonására, hogy a birtokperben megjelenő eskütétel valamiféle „drávántúli” eredetű szokás lenne. A 13. század elejéről már jóval több eskütételről tudunk,¹³⁴

128 (1282.) márc. 31.: RD 139. sz. (kiadás is, a keltezésre vonatkozó érveket lásd *uo.*), 1285: ÁÚO IX. 436., az idézet javítva, *vö.* DF 259 731.

129 1300. jún. 13.: DPM 235. sz. (kiadás is).

130 +1124: *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. Edendo operi praefuit Georgius, Györffy. Budapestini 1992. 418–419. (RA 54. sz., hamis voltára lásd *uo.*), 1134: Árpád-kori oklevelek. *Chartae Antiquissimae Hungariae* 1001–1196. Főszerk. Györffy György. Budapest 1997. (a továbbiakban: CHA) 49–50., magyarul: *uo.* 128–129. (Szovák Kornél ford.), +1138: MES I. 97. (RA 66. sz., hamis voltára lásd *uo.*), 1163: CDCr II. 97–98. (RA 102. sz.), 1171: Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889–1891. I. 3. (RA 117. sz.), 1181: CHA 84–85. (RA 131. sz.), 1192: Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526). Összeáll. Érszegi Géza, Solymosi László. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.) Veszprém 2010. (a továbbiakban: Veszprém Pótkötet) 54., (1193 k.): CHA 98. (keltére lásd 1193: CDCr II. 259–260.).

131 1192: Veszprém Pótkötet 53–54.

132 1134: CHA 49–50., (1193 k.): CHA 98.

133 1180: ÁÚO VI. 140., 1187: CDCr II. 216–217., 1192: CDCr II. 257–258.

134 1220: PRT I. 647–648., 1225. jún. 2: CDCr III. 244., 1225. dec. 24.: CDSlov I. 223., (1226): PRT I. 676–677., (1226?) PRT I. 677., 1229: CDSlov I. 254–255., 1231: ÁÚO VI. 495–496., 1231: ÁÚO VI. 500–501., 1234: CDCr III. 425., 1234: CDCr III. 426., 1234: MES I. 306–307. A Vári Regisztrum esetei: 1213: Az időrendbe szedett váradi

de ezek egyike sem földbirtokkal kapcsolatos, azaz egyikben sem ismerhető fel a földeskü intézménye. A (birtok)peres eljárások során alkalmazandó eskü tehát lényegében már akkor felbukkan, amikor az ilyesfajta ügyek a forrásokban megjelennek egyáltalán, de tény, hogy a 12. század folyamán még nem ez volt a bizonyítás leggyakrabban alkalmazott módja. A Váradi Regisztrum 25 birtokot érintő perében 6 esetben rendelték el esküvel való bizonyítást, főként azonban a „jól bevált” tüzesvas-próbát preferálták.¹³⁵ Az tehát, hogy az itt ismertetett földeskü-szokás ténylegesen mikor alakult ki, nem állapítható meg, mivel azonban az eskübizonyítás csak korlátozottan volt jelen a magyar szokásjogban a 13. század előtt, magunk csak óvatosan vezetnénk vissza ennél jóval régebbre az alkalmazását.

A földeskü megítélése az Árpád-korban

Az utolsó részben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen helyzetben rendelhettek el földesküt. Minderre látszólag egyszerű a válasz, hiszen milyen más helyzetről lehet szó, mint a birtokperekről. Mégis indokoltá teszi a kérdésfeltevést, hogy az Árpád-kori birtokperes eljárások során többször is sor került bizonyító esküre, de nem mindig földesküre. Mint fentebb említettük, a 13. századból öt olyan forrást ismerünk, ahol a szertartás leírása (ami ebben az időben még csak a fej fölé emelt föld említését jelenti) kétségtelenül megállapíthatóvá teszi, hogy földeskü letételét rendelték el.¹³⁶ Ezt a nem túl jelentékeny számú adatot kiegészíthetjük még 23 olyan forrással, amelyek esetében a szóhasználat és a körülmények (*orribile iuramentum* kifejezés használata, a birtokra elrendelt eskü, az „ország szokásjoga szerint” a birtokon letett eskü említése) alapján tudhatjuk, vagy legalábbis erősen gyaníthatjuk, hogy ugyanezzel az eljárással állunk szemben.¹³⁷ Ennél a 28 esetenél azonban jóval több, 50 olyan Árpád-kori birtokperről tudunk, ahol szintén eskütétel volt a bizonyítás módja, azonban nem a birtokra, hanem a „szokásos” módon valamilyen megszentelt helyre (templomba, kápolnába, egy oltárhoz) rendelték azt letenni.¹³⁸ A birtokot érintő Árpád-kori pereket át-

tüzespróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Dr. Karácsonyi János és Dr. Borovszky Samu akadémiai i. tagok közreműködésével kiadja a Váradi Káptalan. Budapest 1903. (a továbbiakban: VR) 19. sz., 1219: VR 229–230. sz., 1229: VR 368. sz., 1234: VR 372. sz., 1235: VR 387. sz. (a Karácsonyi–Borovszky-féle új számozást követve).

135 VR I. 19., 103., 148., 224., 227., 229., 230., 268., 275., 287., 310., 313., 314., 317., 342., 349., 356., 358., 368., 369., 372., 377., 380., 387. sz. A mondott hat esetet lásd a fentebbi lábjegyzetben.

136 1236: MES I. 319–320., 1284. dec. 14.: HO VII. 188., 1293. aug. 14.: HO VIII. 325–327., 1299. jún. 20.: ÁÚO V. 229–230., 1299: ÁÚO V. 226–229.

137 1238: UB I. 183–184., 1245: PRT VIII. 288–289., 1254. szept. 30.: UB I. 235–236., 1258. jan. 27.: CDSlov II. 409–410., 1259: HO VIII. 74–75., 1265. nov. 12.: CD IV/3. 273–275., 1268: HO VIII. 115–116., 1268: ÁÚO III. 186–187., 1268: ÁÚO III. 190–192., 1268: ÁÚO VIII. 206–207., 1268: ÁÚO III. 184–185., 1268: ÁÚO III. 188–189., 1269. okt. 28.: Zala I. 53–55., 1272. jún. 28.: MES I. 599–601., 1280. jún. 29.: CD V/3. 49–50. (= uo. VII/4. 181–183.), 1281. márc. 24.: ÁÚO IV. 236., 1293. okt. 19.: Zichy I. 80., (1296.) aug. 6.: HO VII. 310–311., 1297. okt. 20.: HO VII. 262–263., 1299. márc. 10.: HOKl 170–171., 1299. márc. 11.: Zichy I. 90–91., 1299. okt. 6.: Palásthyak I–III. Kiad. Palásthy Pál. Budapest 1890–91. (a továbbiakban: Palásthyak) III. 28–29., 1300. okt. 19.: HO VIII. 411–412.

138 +1186: MES I. 131. (a király kápolnája; hamis! lásd RA 146. sz.), 1187: CDCr II. 216–217. (spalatói egyház), 1225. jún. 2.: CDCr III. 244. (spalatói érsek színe előtt, vélhetően az egyházában), 1225. dec. 24.: CDSlov I. 223. (Szent Miklós egyház), (1226): PRT I. 676–677. (Somogyvár), 1229: CDSlov I. 254–255. (nyitrai káptalan), 1231: ÁÚO VI. 500–501. (esztergomi káptalan), 1234: CDCr III. 426. (Ugrin kalocsai érsek kápolnája), 1234: MES I. 306–307. (királyi kápolna), (1235 k.): VR 387. sz. (váradi egyház), 1236: CDSlov II. 14–15. (pozsonyi káptalan), 1237. aug. 1.: UB I. 172. (szombathelyi Szűz Mária egyház), 1237: UB I. 174. (vasvári káptalan), 1237: CDSlov II. 20–21. (vélhetően a nyitrai káptalan), 1237: HOKl 5–6. (vasvári káptalan), 1237: ÁÚO VII. 46. (fehérvári káptalan Szent István-oltáránál), 1239. jún. 11.: UB I. 191–192. (győri egyház), 1239: ÁÚO VII. 77–78. (szentjobbi konvent), 1239: CDCr IV. 97–98. (a johanniták Szent János-egyháza), 1240: CDSlov II.

tekintve ismerünk még 29 olyan esetet, amikor — a szöveg megfogalmazásából adódóan — nem derül ki, hogy hol tették (volna) le az elrendelt esküt.¹³⁹ Ha tehát csak nagy általánosságban valamiféle „birtokot érintő” Perről volt szó, akkor többféle esküt is előírhattak bizonyításképpen.

A földeskük elrendelésének speciálisabb okára Varga János is kitért a birtokpereket, és azon belül is a földesküt fókuszba állító akadémiai székfoglalójában. Ő a következőket írta: „perlezáró esküt olyan esetekben is ítéltetett a bíró, ha nem birtokrész hovatarozása, hanem valamely birtok egészének tulajdonjogával kapcsolatban merült fel kérdés. Ilyenkor azonban az esküt káptalan vagy konvent előtt tétette le a döntéshozó, és csak ritka kivételként kötelezte az eskütevőt arra, hogy társaival együtt a peres birtok területén vagy annak határán, tehát a szabadban esküdjék. Egy-két esetben viszont előfordult az is, hogy a felek egyikét valamely peres terület kihez tartozásával kapcsolatban — nem tudni milyen megfontolásból — templomi és nem helyszíni esküre kötelezte az eljáró bíróság”.¹⁴⁰ Varga szerint tehát, ha nem csak egy birtokrész, hanem a birtok egészének a tulajdonjoga volt a per tárgya, akkor templomi esküt ítélték. A földeskük és a kifejezetten a birtokhatárookra vonatkozó perek kapcsolatát már Szabó István is megpendítette a nagyszabású középkori falutörténeti monográfiájában, és neki is feltűnt, hogy nem csak határperek kapcsán találkozunk földesküvel. Ő azonban Varga „egy-két eset”-ével ellentétben sokkal hangsúlyosabban emelte ki a kivételek körét. „[F]öldesküvel olyan esetben is találkozunk — írta Szabó —, amikor nem határ vagy határjárás, hanem egyáltalában valamilyen földdarab lett vitássá. Nyilvánvaló mégis, hogy a földesküs perek mögött ilyen esetekben is a határvonal, illetőleg a határjelek körül volt a kérdés magja. Ellenben valóban a határtól függetlenül került sor a földesküre akkor, amikor a föld szerzeményi, adományi, nemzetségi jellege, királyi servituumi

-
- 58–59. (fehérvári káptalan), (1247–1249): UB I. 226. (Miklós comes kápolnája; keltére *Karácsonyi J.*: Hamis és hibáskeletű i. m. 114–115., 3. sz.), 1252: CDCr IV. 519–521. (véltetően a zágrábi káptalan előtt kellett volna esküdni), 1255: ÁÚO VII. 385–386. (váci káptalan), 1256. febr. 16.: PRT VIII. 293–295. (polányi Szent János-egyház), (1256.) márc. 29.: ÁÚO VII. 458. (Váradon, Szent László sírjánál), 1256: UB I. 250–251. (jáki monostor), 1256: HO VI. 87–88. (esztergomi káptalan), 1257. aug. 10.: CDSlov II. 396–397. (nyitrai káptalan), 1258. júl. 4.: CDCr V. 98–99. (zágrábi káptalan), 1259: CDCr V. 144. (zágrábi káptalan), 1259: MES I. 456. (esztergomi johannita konvent), (1250-es évek vége): Zichy I. 17–18. (budai káptalan), (1256–1260 k.): UB I. 267. (vasvári káptalan), 1261. júl. 2.: MES I. 460–462. (esztergomi johannita konvent), 1262. nov. 25.: PRT II. 317–318. (győri káptalan), 1263: ÁÚO VIII. 80. (kaposszentbenedeki konvent), 1264: PRT II. 328–329. (nyitrai káptalan), 1266. okt. 17.: CDCr V. 405–407. (gorai templomos kolostor egyháza), (1268.) nov. 2.: Zichy I. 16–17. (a királyné kápolnája), (1268–1269 k.): Zala I. 52. (túrjei konvent), 1269: CDCr V. 517–518. (zágrábi Szent István-egyház), 1274: CD VIII/6. 150. (egri káptalan), 1277: MES II. 79. (sági konvent), 1283: UB II. 175. (vasvári káptalan), (1295.) szept. 24.: EO I. 539. sz. (kiadás is; a királyi udvarban Kán nb. László erdélyi vajda előtt), 1297. (júl. 28.): RA 4128. sz. (kiadás is; budai káptalan), 1297: HOKl 158–161. (Egyed főesperes előtt), 1298. máj. 24.: ÁÚO XII. 624–625. (pécsi káptalan), 1299. ápr. 12.: RA 4229. sz. (kiadás is, lásd még RA 4230. sz.; szepesi káptalan), (13. sz. második fele): HO III. 48. (veszprémi káptalan).
- 139 (1193 k.): CDCr II. 265., 1220: PRT I. 647–648., (1226?): PRT I. 677., 1231: ÁÚO VI. 500–501., 1231: ÁÚO VI. 495–496., 1234: CDCr III. 425., 1238: CD IV/1. 143–145., 1239: CDSlov II. 44–45., 1252. nov. 10.: HO VI. 62–64., 1255: CD IV/2. 336–339., 1255: UB I. 249., 1255. júl.: CD IV/2. 345–347., 1258.: CD IV/2. 480–481., 1258: CDCr V. 109–112., 1258: CDSlov II. 432–433., 1261: CDCr V. 205–206., 1262. júl. 6.: CDCr V. 229–230., (1262–1265 k.): A Héderváry-család oklevéltára I–II. Közlik Radvánszky Béla, Závodszy Levente. Budapest 1909–1922. I. 3–4., 1265. júl. 29.: MES I. 523., 1266: ÁÚO XI. 563–564., 1268: CDCr V. 481., 1268: ÁÚO VIII. 208–209., 1269. júl. 22.: MES I. 566–567., 1269. aug. 28.: CD IV/3. 533–534., 1270. szept. 1.: CDCr V. 556–558., 1272. febr. 17.: HO I. 57–58., 1282: Zala I. 92., 1288. máj. 12.: PRT X. 540–541., (1288k.): Zichy I. 65–66.
- 140 Varga J.: Földeskü i. m. 111.

vagy más elvi földkérdés felől kellett dönteni”.¹⁴¹ Ez utóbbi körbe viszont a klasszikus, középkori birtokperек majd’ teljes hányada beletartozott, hiszen mi más módon lehetne vitatni egy birtok egészének a tulajdonjogát, mint azzal, hogy jogosan vásárolta-e, örökölte-e vagy kapta-e adományba, vagy tényleg azzal a szolgálattal tartozik-e, ami révén joga van a birtok használatához, tehát „szerzeményi, adományi, nemzetségi jellege, királyi servitiumai vagy más elvi földkérdés” alapján. Ezzel Szabó kimondatlanul szinte az összes határ- és birtokperre kiterjesztette a birtokon teendő eskü alkalmazhatóságát. Hasonlóan fogalmazott egyébként már Hajnik Imre is a 19. század végén, aki szerint a „földre való esküvést tulajdon- vagy örökjogi, de kivált határperekben alkalmazták”.¹⁴² Tehát Hajnik is észrevette a határperек valamivel hangsúlyosabb kapcsolatát, de ugyanúgy idevonta szinte az összes birtokperfajta is.

Ezek után forduljunk a forrásokhoz! Mivel az Árpád-kori adatok száma nem túl nagy, és nem találunk példát az összes birtok- és határperfajtára, érdemes a vizsgált időszak végpontjának kitolásával a források mennyiségét tovább bővíteni. A perjog és az ezzel kapcsolatos szokásjog vélhetően egyébként sem változott meg azonnal az ősi dinasztia kihalásával. Fentebb említettük, hogy a földeskü „klasszikus” formulája az 1340-es évek elejére alakult ki, és vált általánossá. A források kibővítésének határát, egyben némi „kontrollidőszak”-ot is rászámolva, 1350-ben húztuk meg.¹⁴³ Ebben a félévszázados periódusban mintegy 200 olyan birtokkal kapcsolatos perrel találkozunk, amelyben szerepet kapott az eskü mint bizonyítási mód.¹⁴⁴ Ha osztályozni szeretnénk azokat az eseteket, ahol valamilyen birtokkal kapcsolatos perben birtokon leteendő esküt ítéltek 1236 (az első ismert adat) és 1350 között, akkor szinte mindenre találunk példát, ha eltérő számban is. Előfordul birtokon tett eskü ott, ahol a határjelekről folyt a vita,¹⁴⁵ és olyan — ehhez igen hasonló — ügyben,

141 Szabó I.: Középkori magyar falu i. m. 118.

142 Hajnik I.: Perjog i. m. 316.

143 Az időpont meghatározásának (azon kívül, hogy az 50 éves periódus „kerek”) gyakorlati okai is voltak: az Anjou-kori Oklevéltárkiadványsorozata egy év (1332, illetve a Károly-kori keltezetlen oklevelek kötete) kivételével rendelkezésre áll, ami jelentősen megkönnyítette a birtokperекre vonatkozó oklevelek megközelítőleg teljességre törekvő összegyűjtését.

144 A források tételes felsorolását (témánként és, ahol lehet, csak az AOKl regesztaszámaira hivatkozva) lásd a következő néhány lábjegyzetben. A kb. 200 alkalom nem az említők oklevelek, hanem az esetek számát jelenti, azaz ha egy perről több oklevél is ránk maradt, és mindegyikben említették ugyanazt az esküt (pl. elrendelték, káptalan jelentette a végrehajtását, a bíró nyugtázta a káptalani jelentést stb.), akkor azt egyetlen esetnek számoltuk.

145 1238: UB I. 183–184., 1254. szept. 30.: UB I. 235–236., 1269. okt. 28.: Zala I. 53–55., 1272. jún. 28.: MES I. 599–601., 1307. okt. 6.: AOKl II. 241. sz., 1308: AOKl II. 490. sz., 1311. jún. 19.: AOKl III. 83. sz., (1321.) márc. 9.: AOKl VI. 54. sz., 1324. máj. 15.: AOKl VIII. 257. sz., (1325): AOKl IX. 64. sz., 1325. máj. 9.: AOKl IX. 186. sz., 1325. jún. 15.: AOKl IX. 253. sz., uo. 320. sz., 1326. nov. 8.: AOKl X. 466. sz., lásd még nov. 22.: uo. 487 sz., (1327): AOKl XI. 154. sz., 1327. aug. 8.: AOKl XI. 394. sz., 13(2)7. okt. 17.: AOKl XI. 497. sz., 1328. máj. 24.: AOKl XII. 278. sz., 1329. febr. 1.: AOKl XIII. 56. sz., 1329. aug. 1.: AOKl XIII. 432. sz., 1329. okt. 20.: AOKl XIII. 563. sz., 1329. nov. 8.: AOKl XIII. 584. sz., 1332. máj. 14/21: AO II. 594–597., 1333. aug. 9.: AOKl XVII. 397. sz., 1334. szept. 7.: AOKl XVIII. 527. sz., (1335.) márc. 17.: AOKl XIX. 108. sz., (1335.) nov. 23.: AOKl XIX. 721. sz., 1336. ápr. 9.: AOKl XX. 179. sz., 1336. máj. 19.: AOKl XX. 255. sz., 1337. jan. 29.: AOKl XXI. 40. sz., 1337. márc. 19.: AOKl XXI. 122. sz., 1337. szept. 15.: AOKl XXI. 530. sz., 1338. jan. 31.: AOKl XXII. 38. sz., 1338. ápr. 25.: AOKl XXII. 196. sz., 1338. szept. 27.: AOKl XXII. 474. sz., vö. nov. 13.: uo. 560. sz., 1339. aug. 6.: AOKl XXIII. 469. sz., (1340): AOKl XXIV. 231. sz., vö. uo. 327. sz., 1341. máj. 8.: AOKl XXV. 299. sz., vö. uo. 461. és 500. sz., 1341. máj. 16.: AOKl XXV. 326. sz., 1342. jan. 16.: AOKl XXVI. 17. sz., 1342. jún. 2.: AOKl XXVI. 279. sz., 1342. aug. 9.: AOKl XXVI. 425. sz., 1342. dec. 6.: AOKl XXVI. 634. sz., 1343. máj. 6.: AOKl XXVII. 249. sz., 1343. júl. 11.: AOKl XXVII. 478. sz., 1343. okt. 22.: AOKl XXVII. 713. sz., 1344. jan. 27.: AOKl XXVIII. 51. sz., (1345): AOKl XXIX. 717. sz., 1346. máj. 12.: AOKl XXX. 382. sz., 1346. nov. 29.: AOKl XXX. 849. sz., 1346. dec. 14.: AOKl XXX. 913. sz., 1348. nov. 23.: AOKl XXXII. 795. sz., 1348. nov. 27.: AOKl XXXII. 801. sz., 1348. dec. 11.: AOKl XXXII. 900. sz., 1349. aug. 6.: AOKl XXXIII. 594. sz., 1349. okt. 15.: AOKl XXXIII. 784. sz., 1350. júl. 23.: AOKl XXXIV. 547. sz.

amikor nem a teljes birtok, hanem csak két birtok közt fekvő birtokrész,¹⁴⁶ illetve a tartozékok vagy haszonvételek tulajdonjoga¹⁴⁷ állt a per célkeresztjében. Ugyancsak rendelték el birtokra esküt, amikor a teljes föld tulajdonjogát vitatták, tehát a határjelek vitatott volta nem került szóba, s az volt a kérdés, hogy maga a birtok kit illet. Találunk ilyenre példát öröklött birtok (akár nemzetségi,¹⁴⁸ akár egyház

- 146 1245: PRT VIII. 288–289., 1258. jan. 27.: CDSlov II. 409–410., 1259: CDCr V. 147–148., 1268: HO VIII. 115–116., 1268: ÁÚO III. 186–187., 1268: ÁÚO VIII. 206–207., 1268: ÁÚO III. 188–189., 1280. jún. 29.: CD V/3. 49–50., 1281. márc. 24.: ÁÚO IV. 236., 1293. aug. 14.: HO VIII. 325–327., (1296.) aug. 6.: HO VII. 310–311., 1299. márc. 10.: HOKl 170–171., 1299. márc. 11.: Zichy I. 90–91., 1299. okt. 6.: Palásthyak III. 28–29., 1299: ÁÚO V. 226–229., 1300. okt. 19.: HO VIII. 411–412., 1319. márc. 15.: AOKl V. 404. sz., (1321.) máj. 8.: AOKl VI. 120. sz., 1322. júl. 8.: AOKl VI. 679. sz., 1325. márc. 27.: AOKl IX. 122. sz., 1327. máj. 1.: AOKl XI. 186. sz., 1329. ápr. 7.: AOKl XIII. 173. sz., 1329. máj. 10.: AOKl XIII. 238. sz., (1329.) aug. 10.: AOKl XIII. 454. sz., 1331. máj. 23.: AOKl XV. 204. sz., 1332. ápr. 8.: DF 260 597., 1334. júl. 6.: AOKl XVIII. 340. sz., 1334. júl. 24.: AOKl XVIII. 410. sz., 1334. szept. 26.: AOKl XVIII. 554. sz. (szept. 25-re keltezve), 1334. szept. 26.: AOKl XVIII. 558. sz., 1335. jan. 14.: AOKl XIX. 28. sz., 1335. febr. 3.: AOKl XIX. 62. sz., 1335. nov. 19.: AOKl XIX. 710. sz., 1336. dec. 13.: AOKl XX. 478. sz., 1337. máj. 6.: AOKl XXI. 233. sz., 1337. máj. 28.: AOKl XIX. 285. sz., 1337. máj. 31.: AOKl XXI. 296. sz., 1337. aug. 8.: AOKl XXI. 461. sz., 1338. jan. 31.: AOKl XXII. 40. sz., 1338. febr. 14.: AOKl XXII. 72. sz., 1338. márc. 13.: AOKl XXII. 116. sz., 1338. máj. 6.: AOKl XXII. 229. sz., vö. máj. 19.: uo. 257. sz., 1338. júl. 15.: AOKl XXII. 358. sz., 1338. dec. 2.: AOKl XXII. 590. sz., 1339. febr. 17.: AOKl XXIII. 89. sz., vö. ápr. 8.: uo. 166. sz., 1339. máj. 7.: AOKl XXIII. 249. sz., 1339. máj. 8.: AOKl XXIII. 259. sz., vö. uo. 324. és 416. sz., 1339. máj. 8.: AOKl XXIII. 260. sz., 1339. júl. 15.: AOKl XXIII. 425. sz., 13(3)9. aug. 4.: AOKl XIII. 443. és AOKl XXIII. 469. sz., (1339): AOKl XXIII. 599. sz., 1340. máj. 15.: AOKl XXIV. 268. sz., vö. uo. 312. sz. és AOKl XXIII. 636. sz., 1341. okt. 22.: AOKl XXV. 748. sz., vö. AOKl XXVI. 67. és 118. sz., 1342. máj. 11.: AOKl XXVI. 212. sz., 1342. jún. 15.: AOKl XXVI. 309. sz., 1342. júl. 26.: AOKl XXVI. 403. sz., 1342. szept. 26.: AOKl XXVI. 507. sz., 1342. dec. 3.: AOKl XXVI. 626. sz., 1342. dec. 14.: AOKl XXVI. 652. sz., 1343. máj. 26.: AOKl XXVII. 352. sz., 1343. jún. 19.: AOKl XXVII. 409. sz., 1343. júl. 11.: AOKl XXVII. 478. sz., 1344. márc. 3.: AOKl XXVIII. 197. sz., vö. uo. 357., 590. és 696. sz., 1344. márc. 14.: AOKl XXVIII. 239. sz., 1344. máj. 17.: AOKl XXVIII. 384. sz., 1344. máj. 22.: AOKl XXVIII. 397. sz., 1345. jan. 19.: AOKl XXIX. 53. sz., 1345. máj. 3.: AOKl XXIX. 292. sz., 1345. máj. 10.: AOKl XXIX. 317. sz., (1346.) febr. 12.: AOKl XXX. 105. sz., 1346. máj. 6.: AOKl XXX. 358. sz., 1346. jún. 22.: AOKl XXX. 466. sz., 1346. nov. 17.: AOKl XXX. 808., vö. 1347. ápr. 21.: AOKl XXXI. 335. sz., 1347. máj. 25.: AOKl XXXI. 471. sz., 1347. szept. 14.: AOKl XXXI. 862. sz., 1348. jan. 23.: AOKl XXXII. 32. sz., 1348. febr. 19.: AOKl XXXII. 69. sz., 1348. aug. 13.: AOKl XXXII. 532. sz., 1348. nov. 3.: AOKl XXXII. 732. sz., 1349. ápr. 18.: AOKl XXXIII. 263. sz., 1349. máj. 22.: AOKl XXXIII. 366. sz., 1349. nov. 19.: AOKl XXXIII. 870. sz., 1349. nov. 25.: AOKl XXXIII. 876. sz., 1350. máj. 12.: AOKl XXXIV. 400. sz.
- 147 1265. nov. 12.: MES I. 528–529., 1297. okt. 20.: HO VII. 262–263., 1327. jún. 13.: AOKl XI. 298. sz., 1328. ápr. 15.: AOKl XII. 213. sz., 1333. febr. 2.: AOKl XVII. 56. sz., 1339: AOKl XXIII. 379. sz., vö. júl. 13.: uo. 423. sz., 1342. ápr. 27.: AOKl XXVI. 161. sz., 1347. okt. 9.: AOKl XXXI. 948. sz., 1349. jan. 15.: AOKl XXXIII. 29. sz.
- 148 1268: ÁÚO III. 190–192., 1268: ÁÚO III. 184–185., 1284. dec. 14.: HO VII. 188., vö. uo. 194–195., 1293. okt. 19.: Zichy I. 80., 1299. jún. 20.: ÁÚO V. 229–230., 1304. júl. 4.: AOKl I. 633. sz., 1327. máj. 9.: AOKl XI. 206. sz., (1328): AOKl XII. 60. sz., 1329. márc. 10.: AOKl XIII. 115., (1329): AOKl XIII. 433. sz., vö. 1330. febr. 23.: AOKl XIV. 102. sz., (1329): AOKl XIII. 434. sz., vö. 1330. febr. 23.: AOKl XIV. 100. sz., 1329. aug. 10.: AOKl XIII. 452. sz., 1330. febr. 2.: AOKl XIV. 74. sz., 1330. febr. 23.: AOKl XIV. 101. sz., vö. 1329: AOKl XIII. 435. sz., AOKl XIV. 80. sz., 1330. febr. 18.: AOKl XIV. 96. sz., 1330. máj. 14.: AOKl XIV. 282. sz., 1330: AOKl XIV. 386. sz., 1330. szept. 22.: AOKl XIV. 530. sz., vö. 1332. febr. 5.: Zichy I. 382–384., 1332. júl. 3.: AO II. 610–612., 1333. máj. 19.: AOKl XVII. 260. sz., 1333. okt. 14.: AOKl XVII. 466., 1334. júl. 3.: AOKl XVIII. 331. sz., 1335. szept. 1.: AOKl XIX. 537. sz., vö. uo. 548. sz., 1336. márc. 3.: AOKl XX. 93. sz., 1337. jan. 29.: AOKl XXI. 41. sz., 1338. ápr. 10.: AOKl XXII. 170. sz., 1338. jún. 11.: AOKl XXII. 282. sz., 1338. júl. 19.: AOKl XXII. 366. sz., 1339. ápr. 11.: AOKl XXIII. 177. sz., (1339): AOKl XXIII. 233. sz., vö. uo. 351. sz., (1339. júl.): AOKl XXIII. 399. sz., 1339. nov. 18.: AOKl XXIII. 699. sz., 1340. márc. 31.: AOKl XXIV. 196. sz., 1341. okt. 6.: AOKl XXV. 713. sz., 1341: AOKl XXV. 865. sz., 1342. jan. 17.: AOKl XXVI. 19. sz., vö. uo. 214. sz., 1342. febr. 21.: AOKl XXVI. 66. sz., 1342. jún. 5.: AOKl XXVI. 291. sz., 1342. aug. 10.: AOKl XXVI. 427. sz., 1346. jún. 15.: AOKl XXX. 451. sz.

tulajdonában lévő),¹⁴⁹ vásárolt birtok¹⁵⁰ és adománybirtok¹⁵¹ esetében, vagy akkor, amikor felmerült, hogy szolgáltatónépi jogon illeti-e birtokosait.¹⁵²

Mielőtt ebből az adathalmazból megpróbálnánk bármiféle konzekvenciát levonni, érdemes tisztázni, hogy a fenti „kategóriákra osztás” nem volt mindig nehézségektől mentes. Az oklevelek szóhasználata nem egyszer következetlen, és nem feltétlenül derül ki, hogy a teljes birtok tulajdonjoga vagy csak a határok holléte miatt szálltak-e perbe a felek. Itt főként a birtokrész (földrész) és a birtok (föld) kifejezések összemosása jelenthet problémát. 1238-ban bizonyos nemesek azt állították Pál fehervári ispán előtt, hogy a körmendi (*de villa Curmend*) királyi hospesek öröklött földjüket erőszakosan elfoglalva tartják (*terram eorum hereditariam violenter detinerent*). A hospesek azzal védekeztek, hogy az általuk igényelt föld a lapsai várnépek földje (*quod terra illa, quam homines prefati requirebant, esset terra castrensium de villa Lapsa*). A megfogalmazás alapján egy olyan birtokperre gyanakodhatnánk, ami egy birtok egészének a tulajdonjogáról szól. Amikor Pál ispán személyesen körbejárta a föld határait, akkor a nemesek megmutatták Lapsa föld határjeleit, és a körmendi hospesek is megmutatták a nemesek földje felé eső határjeleket. Az ispán pedig megállapította, hogy a vita tárgyát az képezi, miszerint a vitatott birtokrész Lapsa föld irányában emelt határjeleit a nemesek a saját földjükhöz tartozónak vélték, miközben a körmendi népek ugyanezen birtokrésznek a nemesek irányában emelt határjeleket a maguk földjéhez tartozónak gondolták.¹⁵³ Vagyis mégsem egy szilárd határokkal rendelkező birtok tulajdonjogi peréről volt szó, hanem a határvonalak kérdéséről, tehát a kezdeti megfogalmazással ellentétben egy klasszikus határperrel állunk szemben. 1266-ban Roland szlavón bán oklevelének megfogalmazása szerint szintén egy föld és a rajta lévő szőlő ügyében folyt előtte egy per,¹⁵⁴ ám a megítélt eskü tárgya már az volt, hogy a mondott föld határait a másik fél földjének határáig bezárólag „igaz módon járták meg és mutatták meg, és nem merészeltek túlnyúlni a valós határokon”.¹⁵⁵ Tehát az előzetes megfogalmazással ellentétben itt is inkább egy kisebb birtokrészt érintő határperről lehetett szó, nem egy birtok egészének a tulajdonjogáról. Mindez nem derült volna ki akkor, ha ezek az oklevelek nem lettek volna „bőbeszédűbek”. Más helyen az is előfordul, hogy amikor kisebb birtokrészek hovatartozásáról kellett dönten, akkor azt a birtokrészt is csak *terra* vagyis ’föld’ névvel említették a szövegben,¹⁵⁶ máskor hol „föld”-nek, hol „földrész”-nek; anélkül, hogy a szövegből kiderülne, hogy pontosan miről is volt szó.¹⁵⁷ A szóhasználat főként a minket érdeklő Árpád-kort illetően támasztott többször is efféle nehézsége-

149 1236: MES I. 319–320., 1329. okt. 6.: AOkI XIII. 542. sz., vö. okt. 20.: uo. 564. sz. és 1330.: AOkI XIV. 35. sz., 1330. máj. 12.: AOkI XIV. 280. sz.

150 1330. jún. 22.: AOkI XIV. 356. sz., 1337. dec. 14.: AOkI XXI. 661. sz., vö. 1338. ápr. 3.: AOkI XXII. 163. sz., ápr. 19.: AOkI XXII. 188. sz.

151 1318. máj. 10.: AOkI V. 128. sz.

152 1329. júl. 4.: AOkI XIII. 365. sz., vö. uo. 441. sz.

153 1238: Et hec erat inter Buzam et fratres suos ex parte una contencio, quod illa terra per metas versus terram Lapsa levatas esset ad usum ipsorum distincta, populi vero de Curmend per metas versus terram Buza levatas ad terram Lapsa pertinuisse allegabant — UB I. 183–184.

154 1266. okt. 17.: super facto terre Vinodol et vineis in eadem terra existentibus materia questionis et disceptatio diutius fuissent ventilate — CDCr V. 405.

155 1266. okt. 17.: quidquid incipiendo a Damasingeren usque ad terminos filii Stepkonis metas et terminos ipsius terre Vynodol iusto modo ramburent et ostenderent, nec aliquid extra rectas metas procedere presumerent — CDCr V. 405.

156 (13. sz. második fele) aug. 4.: HO III. 48.

157 (1226): PRT I. 676–677., 1261. júl. 2.: MES I. 460–462.

ket, később már egyértelműbben lehetett dönteni. A fenti, határ- és birtokperekre való felosztás tehát a forrás szóhasználatát tükrözi, és nem feltétlenül tekinthető kétségtelennek, hogy minden esetben ténylegesen azzal a pertípussal van dolgunk, amelyet a sokszor csak néhány szavas közlések sugallnak. Arra ugyanakkor bizonyosan nem gondolhatunk, hogy az összes olyan eset mögött, ahol valamilyen birtokperben ítélték birtokon leteendő esküt, valamiféle következetlen szóhasználat állna, főként a sokkal egyértelműbb megfogalmazásokat felmutató Anjou-kori adatok fényében nem. Az tehát bizonyos, hogy a birtokra rendelt eskü kérdését nem egyszerűsíthetjük le azzal a felosztással, hogy határperekben ezt rendelték, birtokperekben pedig egyházakban leteendő esküt, esetleg megjegyezve, hogy előfordultak kivételek, hiszen a „kivételek” mindenképpen túllépik azt a mennyiséget, ami még indokolhatja egy ilyen szabályszerűséget. Másfelől az is bizonyos, hogy a határper-jellegre mutató adatok száma jóval nagyobb a birtokperre utaló adatoknál, valamiféle összefüggés feltételezése tehát nem is elvetendő. Hogy tisztábban lássunk, szükséges ugyanezt a kérdést a másik oldalról is szemügyre venni, és adatainkat — korántsem öncélúan — tovább szaporítani. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy amikor egyházban leteendő esküt ítélték a bírúk, akkor azok milyen jellegű ügyek voltak. Ugyanezen felosztás alapján szintén találunk példát szinte mindenre. Rendeltek el templomi esküt határperben,¹⁵⁸ vagy olyan birtokrészt érintő per során, ahol szintén a határok hovatarozása lehetett kérdéses¹⁵⁹ (néhány, birtokrészt érintő esetben azonban nem lehet egyértelműen dönteni, hogy birtokper- vagy határper-jellegű volt-e az ügy).¹⁶⁰ A birtok tulajdonjogának egészét érintő birtokperes esetekben az öröklött,¹⁶¹ vásárolt,¹⁶² vagy éppen adománybirtokra¹⁶³ éppúgy tétettek egyházas helyen esküt, mint szolgáltatónépi birtoknál,¹⁶⁴ esetleg a hitbért és jegyajándékot érintő kérdésben.¹⁶⁵ Néhány esetben nem lehet ugyan eldönteni, hogy az eskütevő a tulajdonlást milyen jogcímmel indokolta, de bizonyos, hogy birtok- és nem határperről volt szó.¹⁶⁶ Az arányok ugyanakkor teljesen mások. Míg a birtokon teendő eskünél jól látható többségben vol-

158 1237: CDSlov II. 20–21., (1256.) márc. 29.: ÁÚO VII. 458., 1329. aug. 27.: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 439–440. (AOkl XIII. 480. sz.), 1338. jan. 6.: DF 249 510. (AOkl XXII. 5. sz.).

159 (1247–1249 k.): UB I. 226., 1256. febr. 16.: PRT VIII. 293–295., 1261. júl. 2.: MES I. 460–462., 1262. nov. 25.: PRT II. 317–318., 1264: PRT II. 328–329., 1266. okt. 17.: CDCr V. 405–407., 1277: MES II. 79. (13. sz. második fele): HO III. 48.

160 (1268.) nov. 2.: Zichy I. 16–17., 1283: UB II. 175., 1299. ápr. 12.: RA 4229. sz. (kiadás is), 1328. okt. 10.: DF 275 591. (AOkl XII. 443. sz.).

161 1229: CDSlov I. 254–255., 1231: ÁÚO VI. 500–501., 1236: CDSlov II. 14–15., 1237. aug. 1.: UB I. 172., 1237: UB I. 174., 1237: HOkl 5–6., 1239. jún. 11.: UB I. 191–192., 1252: CDCr IV. 519–521., 1256: UB I. 250–251., 1256: HO VI. 87–88., (1256–1260 k.): UB I. 267., 1274: CD VIII/6. 150., 1297. (júl. 28.): RA 4128. sz. (kiadás is), 1323. szept. 19.: DF 285 888. (AOkl VII. 332. sz.), 1325. jan. 28.: AO II. 177–178. (AOkl IX. 28. sz.), 1327. máj. 11.: DL 2345. (AOkl XI. 209. sz.), (1327): Károlyi I. 66–69. (AOkl XI. 517. sz.), 1329. aug. 1.: AO II. 423–424. (AOkl XIII. 432. sz.). Az öröklött birtok egy speciális válfaja, amikor egy egyház bizonyítja, hogy a birtok az egyház tulajdonát képezi, ilyen esetek: 1225. dec. 24.: CDSlov I. 223., 1234: MES I. 306–307., (1235 k.): VR 387. sz., 1259: CDCr V. 144. (apát és szolgálai), 1259: MES I. 456., 1269: CDCr V. 517–518.

162 (1226): PRT I. 676–677., 1234: CDCr III. 426., 1237: ÁÚO VII. 46., 1239: CDCr IV. 97–98., 1257. aug. 10.: CDSlov II. 396–397., 1333. jún. 15.: AO III. 27–29. (AOkl XVII. 310. sz.).

163 1255: ÁÚO VII. 385–386., (1295.) szept. 24.: EO I. 539. sz. (kiadás is).

164 1258. júl. 4.: CDCr V. 98–99., (1250-es évek vége): Zichy I. 17–18.

165 1239: ÁÚO VII. 77–78., (1268–1269 k.): Zala I. 52.

166 1240: CDSlov II. 58–59., 1263: ÁÚO VIII. 80., 1298. máj. 24.: ÁÚO XII. 624–625., 1327. febr. 16.: DL 40 495. (AOkl XI. 85. sz.).

tak a határperrel kapcsolatba hozható ügyek, itt éppen fordított a helyzet: a templomi eskünél a birtok tulajdonjogát célzó perek vannak többségben. Már első ránézésre is szembetűnik tehát, hogy lehet *valamiféle* összefüggés az ügy határjeleket érintő volta, és a birtokra rendelt földeskü között. Ez az összefüggés tovább szűkíthető, ha az adatokat időben is rendszerezzük.

A korábbi szakirodalom a teljes — a 13. századtól a 16. századig terjedő — időszakot egységes egésznek fogta fel a földeskük elrendelésének a szempontjából, akkor is, amikor az eskühelyszín elrendelésének az okaira keresték a választ. Az eskühelyszínek tekintetében azonban egy igen fontos változást tapasztalhatunk, legalábbis ami az 1236 és 1350 közötti időszakot illeti. Míg a 13. század folyamán a 28 birtokra elrendelt esküre jutott 50 egyházi, addig 1301 és 1350 között a peres eljárások folyamán 167 birtokra elrendelt esküt tudunk azonosítani (nem az oklevelek számát vettük figyelembe, hanem az eseteket, amennyiben ugyanazt a földesküt több oklevél is említi, azt egynek számoltuk), miközben ugyanebben az időszakban csak 12, egyházban leteendő esküről tudunk.¹⁶⁷ Az arányok ezen szélsőséges megváltozásán érdemben nem változtat az a 13 eset sem, amikor nem derül ki az oklevél megfogalmazásából, hogy hol kellett esküt tenni.¹⁶⁸ A 12, egyházra vonatkozó eset időbeli megoszlása is tanulságos. Az 1320-as években nagyjából egyenletesen emelkedik a számuk, és ha nem is érik el a birtokon letett eskük szintjét, de az aránytalanság még nem olyan szembetűnő. 1329 után azonban összesen kettő elszórt példával találkozunk, 1333-ból és 1338-ból, ezt követően pedig csupán egyetlen perrel, amit 1343 és 1346 közötti oklevelekben emlegetnek. Mindeközben évente átlagosan legalább 6–7 olyan esetről tudunk az 1330–1340-es évekből, amikor a birtokra rendelték el a szertartást. Ha ezeket a kései, 1330 utáni előfordulásokat megvizsgáljuk, akkor látjuk, hogy nem csak a számuk csekély, de mind a három eset speciális helyzetet tükröz.

Fentebb már esett arról szó, hogy az apácák nem hagyhatták el kolostorukat, így a számukra előírt földesküt vagy egy megbízottjukkal igyekeztek letetetni, vagy megengedték nekik, hogy a saját egyházukban esküdjenek. Ez történt a veszprémvölgyi apácák azon birtokperében is, mely 1343 és 1346 között zajlott, és ahol a *priorissa* saját veszprémvölgyi monostorában, a Szűz Mária-oltárnál végezte el a szertartást.¹⁶⁹ A templomi helyszínt tehát nem az ügy jellege indokolta (szemben az 1200–1320-as évek példáival), hanem az egyik peres fél helyzetének sajátos volta. Nem kizárt, hogy ilyesmi játszott szerepet az egyik, 1338. évi, templomba rendelt eskü esetében is. Vita támadt egy Ivánka nevű turóci nemes és egy bizonyos Gele fia Pál klerikus között, hogy ki emelt négy vitatott határjelet birtokaik között. Az eljáró Doncs zólyomi ispán Pál klerikusnak a turóci konvent előtt leteendő esküt ítélte. Hogy ebben a klasszikus határperben miért nem a helyszínen kellett esküdni, abban Pál klerikus (*clericus*) volta is közrejátszhatott, de sokkal inkább gyanakodhatunk bírói elfogultságra. Pál ugyanis Doncs ispán jegyzője (*notarius*) volt, és Ivánka azzal vádolta Pált, hogy a konvent előtti eskü meg sem történt, csak ő írt magának arról egy oklevelet, hogy a határjeleket

167 Az adatokat lásd a fentebbi jegyzetekben.

168 Csak az AOKl regesztaszámaira hivatkozva: 1311. okt. 20.: AOKl III. 159., 1312. jan. 25.: AOKl III. 225., 1313. jún. 24.: AOKl III. 552., 1323. szept. 1.: AOKl VII. 440., 1325. szept. 5.: AOKl IX. 395., 1326. szept. 13.: AOKl X. 376., 1327. szept. 29.: AOKl XI. 464., 1327.: AOKl XI. 613., 1327.: AOKl XI. 630., 1329. júl. 22.: AOKl XIII. 404., 1330. ápr. 25.: AOKl XIV. 222., 1330. júl. 28.: AOKl XIV. 441., 1339. jan. 26.: AOKl XXIII. 53.

169 1343. okt. 24.: DL 3439. (AOKl XXVII. 717. sz.), lásd még 1344. nov. 29.: DL 3715. (AOKl XXVIII. 784. sz.), 1346. jún. 22.: DL 6871. (AOKl XXX. 465.) és 1346. júl. 12.: AO IV. 612–625. (AOKl XXX. 512.), lásd még fentebb, az előző fejezetben.

nem ő emelte.¹⁷⁰ Az ispán és Pál összejátszása (legalábbis Ivánka elmondása szerint) tetten érhető, mert amikor Doncs megtudta, hogy Ivánkának oklevelei vannak Pál ellenében, akkor elrendelte, hogy a színe előtt mutassák be azokat, és amikor Ivánka ezt megtette, „Doncs mester Pál klerikus iránti kedvezésből a mondott okleveleket szétvágva a tűzbe vetette”.¹⁷¹ Így hát Ivánka elveszítette a pert. Ha Ivánka a valóságnak megfelelően adta elő a történeteket, akkor Doncs azért rendelkezett a konvent elé az eskütételt, mert azt Ivánka és a határosok elől jobban „el lehetett dugni”, mintha a birtokon kellett volna letennie, már amennyiben tényleg az volt Pálék szándéka, hogy az eskübizonyítást hamis oklevéllel oldják meg.

A harmadik, kései eset ugyancsak nem teljesen átlagos. Pilis megye hatósága 1333. június 15-én adta ki egy levelét, amely szerint a Gyógy vagy Diód (*Gyogy*) birtokra való nemesek vezettek össze egy birtokuk melletti szőlő tulajdonjogán. Egyikük Fülöp öröklött tulajdonának mondta a szőlőt, peres ellenfele, Jakab viszont azt állította, hogy megvásárolta azt az atyai javak felosztása után Fülöp és rokonai engedélyével, és erről be is mutatta a hévízi keresztes konvent oklevelét. A vásárlás érvényének azonban Fülöp ellentmondott. A megye ítélszéke ezért elrendelte Jakab számára, hogy huszadmagával tegyen esküt a hévízi konvent előtt arról, hogy a szőlőt tényleg Fülöp jóváhagyásával vásárolta meg.¹⁷² Bár egy öröklött szőlőt beleszámíthatunk a „birtok” fogalmába, a vásárolt javak a korabeli felfogás szerint már szabadabban örökölhettek voltak, lényegében ingóságnak számítottak. Mivel az esküt annak a Jakabnak kellett letennie, aki — állítása szerint — vásárolta a szőlőt, és nem annak, aki megörökölte, az esetet joggal tekinthetjük a birtokperes és nem birtokperes jogi határán billegő ügynek. A hévízi konvent mint eskühelyszín ugyanakkor mintegy természetesen adta magát, hiszen az adásvételt korábban ők igazolták oklevelükkel, és most is arról kellett esküt tenni, hogy az adásvétel maga tényleg megtörtént-e a mondott rokonság hozzájárulásával.

Azt látjuk tehát, hogy a birtokügyben valamely templomba rendelt eskü alkalmazása, néhány különleges esetet leszámítva, gyakorlatilag megszűnt az 1330-as évektől kezdve.¹⁷³ Onnantól kezdve már szinte minden — tágabb értelemben véve — földbirtokkal kapcsolatos perben felmerülő esküt (irányuljon az a határokra, avagy a tulajdonjog egészére) az adott birtokra rendelték. Ezért is írhatta Szabó István, hogy bár a földeski alapvetően a határperesekhez kötődött, de „a határtól függetlenül került sor” rá szinte minden birtokperesfajtában. Az 1330-as évektől kezdve ez valóban így volt, azelőtt viszont nem. Ha tehát a földeski és templomi eskü elrendelésének a miértjét vizsgáljuk, akkor az 1330-as évek előtti forrásokat érdemes csak figyelembe venni, az utánuk következők óhatatlanul tor-

170 1338. jan. 6.: sed quia idem Paulus clericus notarius magistri Donch comitis de Zolio extitisset eo tempore et nunc esse, litteras suas sacramentales taliter scripsisset pro se, quod ipsemet Paulus clericus prelibatas quatuor metas non erexisset — DF 249 510. (AOkl XXII. 5. sz.).

171 1338. jan. 6.: propter favorem Pauli clerici magister Donch dictas litteras precipiendo in ignem proieciisset — DF 249 510. (AOkl XXII. 5. sz.).

172 1333. jún. 15.: AO III. 27–29. (AOkl XVII. 310. sz.).

173 Mint említettem, csak 1350-ig néztem át tételesen a forrásokat. Hogy később visszatér-e a templomi eskü szokása birtokperesek kapcsán, és ha igen, milyen gyakorisággal, nem tudom. Az 1350 utáni anyagban magam nem találok ilyennel (az egyházi személyeknek adott engedményeket leszámítva), de az messze nem volt teljességre törekvő gyűjtés. Próbaképpen leellenőriztem öt évet a 15. század elejéről a Zsigmond-kori Oklevéltár alapján (1417–1421: ZsO VI–VIII.), ott nem található határ- vagy birtokperes templomba rendelt eskü, kivéve amikor a birtokrészeket érintő leánynegyed kiadásának a jogosságáról kellett esküdni (1417. jún. 17.: ZsO VI. 588. sz., 1418. máj. 1.: ZsO VI. 1837. sz.), illetve arról, hogy valóban készpénzen vásároltak egy birtokot (1418. márc. 3.: ZsO VI. 1585. sz.). Az előbbi joggal tekinthető speciális esetnek, az utóbbi kapcsán pedig, mint láttuk, már az Anjou-korban is előfordultak kivételek, mivel a vásárolt birtok más birtokjogi elbírálás alá esett.

zítják a képet. Ha ennek fényében újra átnézzük az adatokat, akkor azt látjuk, hogy valóban inkább a határpererek folyamán ítélték helyszíni esküt már az 1230-as évektől kezdve, ám az 1260-as évek végétől felbukkan a birtokpererek egy másik fajtájában is: amikor tudniillik egy nemzetségi birtok öröklött voltára kellett esküdni. Öt ilyen Árpád-kori esetet ismerünk,¹⁷⁴ és az Anjou-korban szintén folytatódik a sorozat az 1330-as évekig,¹⁷⁵ majd, természetesen, azon túl is. A vásárolt birtokra a helyszínen tett eskü első ismert esete ellenben 1330-as keltezésű, az első szolgálatónépi birtokkal kapcsolatos helyszíni eskü pedig 1329-ből való.¹⁷⁶ A fenti elv ugyanakkor nem működik megfordítva: azaz a templomi eskük esetében nincs alulreprezentálva az öröklött birtokra tett eskü az 1260-as évek végétől kezdve sem,¹⁷⁷ azaz nem az történt, hogy a nemzetségi örökbirtok tulajdonjogának esküvel való bizonyítása egy idő múlva a helyszínre tevődött át, felváltva ezzel a templomi esküt, hanem oda is el lehetett rendelni, de úgy tűnik, a szokásjog ezt nem szabályozta mereven. Ez az 1260-as évek végétől megjelenő (pontosabban szólva: a forrásokban ekkortól kimutatható) változás mégis megnyitotta a gátat az előtt, hogy a birtokkal kapcsolatos eskütelek helye szép lassan a kérdéses birtokra terelődjön. Mivel a birtokpererek alkalmával az esetek többségében eleve annak öröklött voltára kellett esküdni, míg más szempontok jóval kisebb számban merültek fel, ezért a bírák megszokhatták, hogy mind a határ-, mind a birtokpererek esetén ítélnének helyszíni esküt. Egy idő múlva aztán ez olyan megszokottá vált, hogy a templomi eskü szokása egyszer csak elhalt. Hogy a határokkal kapcsolatos ügyekhez mennyire hozzákötötték a helyszíni, azon belül is a földeskü szokását, mutatja, hogy még a nem peres ügyekben is alkalmazták azt. Először 1325-ben találkozunk olyan esettel, amelyben egy nem peres eljárásból fakadó határjárás során, amikor a birtokos csak meg akarta újítani a földje határjeleit, azért kért tanút, hogy a szomszédokat összehívva „bárhon megmutatva a régi határjeleket földet tartson a feje felett az ország kipróbált szokása szerint”.¹⁷⁸ A későbbiek folyamán is többször találkozunk olyan földesküvel, amelyet per nélküli határjárások során tettek le, pusztán a határjelek megerősítésének nagyobb nyomatéka kedvéért.¹⁷⁹ Ugyancsak találkozunk földesküvel hatalmaskodási perben (ahol az eskühelyszín egész vizsgált korszakunkban egységesen valamely egyház volt), ha az a határjelekkel állt összefüggésben. 1332-ben arról is a birtokon kellett esküdni Kozmának és 11 nemes eskütársának, hogy Baksa fia

174 1268: ÁÚO III. 190–192., 1268: ÁÚO III. 184–185., 1284. dec. 14.: HO VII. 188., vö. uo. 194–195., 1293. okt. 19.: Zichy I. 80., 1299. jún. 20.: ÁÚO V. 229–230.

175 1304. júl. 4.: DL 49 230. (AOkl I. 633. sz.), 1327. máj. 9.: DF 266 216. (AOkl XI. 206. sz.), (1328): CD VIII/3. 336–337. (AOkl XII. 60. sz.), 1329. márc. 10.: DL 72 516. (AOkl XIII. 115. sz.), (1329): AO II. 472–473. (AOkl XIII. 433. sz., vö. 1330. febr. 23.: AO II. 472–474., AOkl XIV. 102. sz.), (1329): AO II. 468–469. (AOkl XIII. 434. sz., vö. 1330. febr. 23.: AO II. 468–471., AOkl XIV. 100. sz.), 1329. aug. 10.: Zichy I. 331–332. (AOkl XIII. 452. sz.).

176 1330. jún. 22.: DF 261 963. (AOkl XIV. 356. sz.), 1329. júl. 4.: DF 200 834. (AOkl XIII. 365. sz., vö. uo. 441. sz.). Ez utóbbi egyben az utolsó ilyen adat, ami a különféle királyi szolgálatónépek 14. századi visszaszorulásával, majd eltűnésével magyarázható.

177 Öröklött birtokra tett templomi eskük: 1229: CDSlov I. 254–255., 1231: ÁÚO VI. 500–501., 1236: CDSlov II. 14–15., 1237. aug. 1.: UB I. 172., 1237: UB I. 174., 1237: HOkl 5–6., 1239. jún. 11.: UB I. 191–192., 1252: CDCr IV. 519–521., 1256: UB I. 250–251., 1256: HO VI. 87–88., (1256–1260 k.): UB I. 267., 1274: CD VIII/6. 150., 1297. (júl. 28.): RA 4128. sz. (kiadás is), 1299. ápr. 12.: RA 4229. sz. (kiadás is), 1323. szept. 19.: DF 285 888. (AOkl VII. 332. sz.), 1325. jan. 28.: AO II. 177–178. (AOkl IX. 28. sz.), 1327. máj. 11.: DL 2345. (AOkl XI. 209. sz.), (1327): Károlyi I. 66–69. (AOkl XI. 517. sz.), 1329. aug. 1.: AO II. 423–424. (AOkl XIII. 432. sz.).

178 1325. jan. 10.: *ubicunque antiquam metam demonstrando, ponendo terram super capita eorum iuxta consuetudinem regni approbatam* — CD VIII/7. 180–181. (AOkl IX. 7. sz.).

179 1326. nov. 25.: DL 40 492. (AOkl X. 495. sz.), 1328. szept. 21.: DF 209 852. (AOkl XII. 424. sz.), 1339. máj. 23.: DL 2512. (AOkl XXIII. 302. sz.), 1339. okt. 12.: CDCr X. 495–497. (AOkl XXIII. 627. sz.), 1341. márc. 25.: DF 268 352. (AOkl XXV. 179. sz.).

Miklós bizonyos határjelek lerombolásának a vétségében ártatlan.¹⁸⁰ 1335-ben pedig nem egy birtok, hanem a tizedszedés joghatóságának a kérdése során ítélték helyszíni esküt, amikor (nem először) a veszprémi püspök és az esztergomi káptalan között per támadt „bizonyos bortized-részek határaitól és határvonalairól” (*super quibusdam terminis et limitibus particule cuiusdam decimacionis vini*). A káptalan-nak ott kellett esküt tenni, „ahol a szőlők vannak, amik után a mondott tizedet adják és behajtják” (*in qua sunt vinee site, de quibus predictae decime dantur et exiguntur*).¹⁸¹ A birtokon tett eskü tehát oly mértékben kötődött a határvonalak mibenlétéhez, hogy még akkor is elrendelhették, amikor nem hagyományos határ- vagy birtokperről volt szó, de az ügy mégis kapcsolódott valamilyen módon a határokhoz.

Az összegzés előtt még egy utolsó kérdést érdemes tisztázni. A fentiekben igyekeztünk a szóhasználat során nem összemosni a „birtokon tett eskü” és a „földeskü” fogalmát. Tény, hogy minden földeskü a külső helyszínen történt, ám vajon elmondható-e: minden külső helyszínen letett eskü földeskü is volt egyben, tehát a már ismertetett szertartásrend szerint zajlott le a folyamat? A kérdés különösen az 1330-as évek utáni időszakra nézve lehet érdekes, amikortól kezdve a templomi eskü birtokügyekben megszűnt. Vajon minden esetben végig kellett csinálni az egész szertartást a gödörrel, megoldott övekkel, fej fölé tartott földdel, vagy birtokügyekben továbbra is egy másfajta szertartás volt érvényben, csak éppen maga az eljárás zajlott le az adott föld színén? A kérdés indokolt voltát igazolja néhány adat. 1336-ban egy birtokrész tulajdonjogát esküvel kellett bizonyítani. Ám a megállapodás értelmében, ha a kötelezettek egyike „a Komját nevű birtokra menve nem levett lábbelivel vagy földet a kezében tartva, hanem egyszerűen (*simpliciter*) mer esküt tenni arról, hogy Komját birtok az ő öröklött birtoka”, akkor az ő tulajdonukba kerülhet.¹⁸² Eszerint tehát a birtokon nem csak a földeskü szabályai szerint, hanem anélkül is perdöntő esküt lehetett tenni, mégpedig éppen egy teljes tulajdoni hányadot érintő birtokperben, s nem egy határper kapcsán vetődött fel ez a lehetőség. Azt a lehetőséget azonban határozottan el kell vetnünk, hogy a határ- és birtokperesküje során továbbra is különbséget tettek volna az esküszertartások között, és a birtokperekben a helyszíni eskü nem lett volna földeskü. Igen sok példával igazolhatjuk az ellenkezőjét, vagyis amikor nemzetségi birtok öröklött voltának igazolására földesküt rendeltek el, leírva a szertartás klasszikus mozzanatait.¹⁸³ Már abban a néhány Árpád-kori példában is említik a fej fölé tartott földet két alkalommal, amelyekben megjelent a helyszíni eskü az öröklött birtokok kapcsán,¹⁸⁴ igazolva, hogy már kezdettől fogva a klasszikus szertartásrend kapcsolódott az ilyen perekhez is. Az itteni példát jó okkal sorolhatjuk a nem jellemző kivételek közé, már csak azért is, mert ha általános érvényű lett volna, hogy birtokügyben a helyszíni esküt nem a földeskü szertartása szerint, hanem „egyszerűen” kell letenni, akkor ezt nem hangsúlyozta volna ki a szöveg. Mellesleg kivételek határperek esetében is előfordultak. Egy alkalommal 1332-ben csak a szertartástól tértek el, és a határjelekre úgy rendeltek esküt, hogy a határok megmutatásának befejeztével „amikor a mondott Mihály az utolsó, vagyis a sarokhatár-jelig ér el, magára a sarokhatár-jelre álljon majd fel miként szokás, és esküdjék olyan módon, hogy Isten őt úgy segélje és tartsa meg, hogy azok

180 1332. aug. 1.: Zichy I. 401.

181 1335. nov. 27.: MES III. 272. (AOkl XIX. 727. sz.).

182 1336. márc. 3.: in facie ipsius possessionis Kampnyath vocatae astando, non exutis calceamentis aut terram in manus recipiendo, sed simpliciter super eo, ut ipsa possessio Kampnyath sua sit hereditaria [...] sacramentum praestare praesumpneret — Bánffy I. 87. (AOkl XX. 93. sz.).

183 1337. jan. 29.: DL 86 202. (AOkl XXI. 41. sz.), 1338. jún. 11.: DL 29 125. (AOkl XXII. 282. sz.), (1339. júl.): DL 58 504. (AOkl XXIII. 399. sz.), 1339. nov. 18.: Zala I. 375–376. (AOkl XXIII. 699. sz.), 1340. márc. 31.: DL 3303. (AOkl XXIV. 196. sz.), 1346. jún. 15.: DL 41 011. (AOkl XXX. 451. sz.).

184 1284. dec. 14.: HO VII. 188., 1299. jún. 20.: ÁÚO V. 229–230.

a határok, amiket megmutatott, tudomása szerint a mondott birtokok igaz határai”.¹⁸⁵ Ezután a másik fél is hasonlóképpen, az utolsó sarokhatár-pontra felállva tegyen hasonló szavakkal esküt. A gödör helyett tehát itt a magasba kellett állni,¹⁸⁶ ám ennél radikálisabb eltéréseket is tapasztalunk határperек folyamán, amikor egyenesen templomi esküt írtak elő ilyen ügyben.¹⁸⁷ Ezek a kivételek azonban nem változtatják meg az általános tendenciát, és így a későbbi birtokra rendelt esküt is joggal tarthatjuk földeskünek, akár határ-, akár birtokperben rendelték el azt.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy a földeskü valóban a határperек kapcsán alakult ki, jól sejtették az összefüggést, akik erre gyanakodtak. Ám a kivételek köre nem általánosságban húzható meg, hanem időben rétegezve: a földeskü elrendelhetőségének gyakorlata ugyanis az idők folyamán egyre jobban kiterjedt minden határt és birtokot érintő perfajtára. Előbb, az 1260-as évektől, a nemzeti örökbirtokok perében is elrendelhettek földesküt, bár nem kötelező érvénnyel, mivel az 1320-as évek végéig megmaradt a templomi eskü is e téren. Ettől az időszakról kezdve azonban lényegében minden birtok- és határper fajtára földesküt rendeltek el, miközben a templomi eskü teljesen visszaszorult. Egyedül az egyházi személyeknek engedték meg speciális esetekben, hogy ne a helyszínen végezzék el a szertartást.

185 1332. máj. 14/21: *dum ad ultimam seu angularem metam adventum fuerit Michael prefatus in ipsa angulari meta stabit sicut placuerit et iurabit tali modo, quod Deus ipsum ita salvet et conservet, quod ipse illas metas quas ostenderit veras metas dictarum possessionum esse sciat* — AO II. 595. (az oklevél napi kelte a dátumformula hiányossága miatt bizonytalan).

186 Ugyanezt olvashatjuk egy 1360. okt. 9-i oklevélben is: „az egyik általuk emelt határjelen állva, megoldott övvel és mezítláb, és a fejük felett földet tartva” (*in una metarum per ipsos ascensarum stando, resolutis cingulis, discaltatisque pedibus, et terram super capita eorum levando*) kellett esküdni — DL 41 447.

187 Pl. 1237: CDSlov II. 20–21., (1256.) márc. 29.: ÁÚO VII. 458.